

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ**

**Podoby postmoderní subjektivity v pozdním kapitalismu
Bc. Jan Sůsa**

**Diplomová práce
2015**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Jan Sůsa**
Osobní číslo: **H13497**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Podoby postmoderní subjektivity v pozdním kapitalismu**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Východiskem práce je pokus o zachycení postmoderní subjektivity v díle "Gender Trouble" americké filosofky Judith Butler a následná konfrontace s kritikou postmodernismu v myšlení Fredrica Jamesona a Slavojě Žižka. Prvním úkolem práce bude pokus o přiblížení pojmu "postmodernismus". V druhé části se práce vrátí k Jamesonovu pojetí postmodernismu jako myšlení, které je specifické pro pozdní kapitalismus. Pro Jamesonovo pojetí je charakteristickými rysy pozdního kapitalismu jak škála dosahu a vtištění do všech oblastí života, tak integrace dříve autonomních kulturních sfér (vysoké a nízké umění), absence historického smyslu (která se projevuje v patologické nostalgii) či náklonnost k vnější, popř. vizuální sféře. Do jaké míry je postmoderní pojetí subjektivity schopné překonat své vlastní hranice?

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BUTLER Judith, LACLAU Ernesto, ŽIŽEK Slavoj, Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues On The Left, London & New York, Verso, 2000, ISBN 1-85984-278-X.

BUTLER Judith, Subjects of Desire: Hegelian Reflections in Twentieth-Century France, Columbia University Press, 1987, ISBN 0231064519.

BUTLER Judith, Trampoty s rodom, Bratislava, Aspekt, 2005, ISBN 80-85549-41-7.

JAMESON Fredric, The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, London & New York, Verso, 1998, ISBN 1859841821.

JAMESON Fredric, Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism, Duke University Press, Durham, 1991, ISBN 0-8223-0929-7.

NAGL-DOCEKAL Herta, Feministická filozofie, SLON, Praha, 2007, ISBN 978-80-86429-68-7.

ŽIŽEK Slavoj, Nepochopitelný subjekt, Chomutov, L. Marek, 2006, ISBN 978-80-87127-02-5.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Michal Pacvoň, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce:

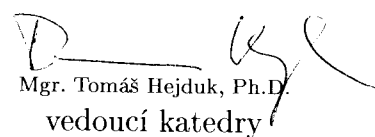
6. srpna 2013

Termín odevzdání diplomové práce:

30. března 2015

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. října 2014

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne

30.6.2015

Jan Sůsa

ANOTACE

Základní otázkou naší práce je: Existuje subjektivita typická pro postmoderní éru? První část zkoumá vývoj pojmů „postmoderní“, „postmodernismus“ a přibližuje pojetí J. F. Lyotarda (*Postmoderní situace*). V druhé části je blíže analyzováno pojetí postmodernismu Fredrica Jamesona (*Postmodernismus neboli ideologie pozdního kapitalismu*) jako historické epochy a „kulturní logiky pozdního kapitalismu“. Typické znaky postmodernismu tvoří zhroucení hranic mezi vysokým a nízkým uměním, pastiš jako hlavní forma vyjádření a krize historicity. Zaměříme se na rozdíl mezi pastišem a parodií, spojující Jamesonův projekt a teorií subjektivity filosofky Judith Butler, která kritizuje zobecňující tendence při používání pojmu „postmodernismus“ v eseji *Nahodilost základů: feminismus a otázka „postmodernismu“*. Další kapitola přibližuje její performativní pojetí subjektivity. Může se performativní parodie rodové identity stát účinným politickým aktem? Nevyjadřuje „postmoderní“ subjektivita pouze socio-ekonomické zákonitosti „pozdního kapitalismu“? Jsou pojmy jako „postmoderní“ a „postmodernismus“ vhodné pro diskurz filosofie?

KLÍČOVÁ SLOVA

Postmodernismus, Pozdní kapitalismus, Performativita, Subjekt, Rod, Pohlaví

ANNOTATION

Main topic of our work is question: Is there any specific type of subjectivity for postmodern era? First part tries to describe terms „postmodern“, „postmodernism“, and briefly investigate its historical genesis and its importance in works of J. - F. Lyotard (*The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*) and Fredric Jameson (*Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*). Second part analyzes Jameson's theory of postmodernism as a historical epoch and a cultural logic of „late capitalism“. Typical signs of postmodernism are crisis in historicity, schizophrenia, delimitation of high and low art, and pastiche. We focus on Jameson's differentiation between parody and pastiche, because critique of such difference is an important element in Judith Butler's theory of subjectivity. Butler partially accepts the term „postmodernism“ and develops its analysis in paper called *Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism“*. Third part takes Butler's notion of performativity in *Gender Trouble* as a possible example of postmodern subjectivity. Can Butler's elaboration of parodic gender performance be seen as an effective political act? Doesn't postmodern subjectivity only express the socio-economic sphere of late capitalism? Are terms as „postmodern“ or „postmodernism“ suitable for philosophical discourse, or not?

KEY WORDS

Postmodernism, Late capitalism, Performativity, Subject, Identity, Gender, Sex

Obsah

Úvod.....	8
1.1 Co znamená, když se řekne „postmoderní“ a „postmodernismus“ ?.....	11
1.2 Postmodernismus vs. poststrukturalismus.....	13
1.3 Postmoderní situace J. - F. Lyotarda.....	16
2.1 Postmodernismus v pojetí Fredrica Jamesona.....	19
2.2 Socio-ekonomická východiska postmodernismu.....	20
2.3 Postmodernismus a subjektivita.....	25
2.4 Jak „pozdní“ je pozdní kapitalismus?.....	28
2.5 Je možné uchopit postmodernismus a nebýt přitom postmodernistou?.....	30
3.1 Judith Butler a postmoderní feminismus.....	34
3.2 Trable s rodem a pohlavím.....	37
3.3 Politika travesty-show.....	41
Závěr.....	43
Bibliografie.....	46

Úvod

Úkolem první části práce bude definovat značně nejasné pojmy „postmoderní“ a "postmodernismus". Budeme tak činit souběžně s pojmem "poststrukturalismus", který bývá občas používán ve stejném kontextu. Na nejobecnější rovině však můžeme tvrdit, že „postmoderna“ označuje určitý stav (např. v umění) v dané historické epoše (nejobecněji vymezený počátkem 60.let 20. století), zatímco postmodernismus označuje množství teoretických projektů, které tento stav uchopují. Společně s Wolfgangem Welschem lze říci, že postmoderna není projektem umělců či teoretiků, ale je stavem, k němuž umění společně s kulturou dospělo. Pojem postmodernismus potom zastřešuje pokusy o uchopení tohoto stavu.¹ Obtíže chápání vývoje postmoderny a postmodernismu popsal Welsch takto:

„Nadto si musíme uvědomit, že postmoderna a postmodernismus nejsou v žádném případě vynálezem teoretiků umění, umělců a filosofů. Spíše se naše realita a svět našeho života staly „postmoderními“. (...) Reálná je celková situace současnosti a vzájemného prolínání rozdílných konceptů a nároků. Postmoderní pluralismus se snaží odpovědět na její základní požadavky a problémy. Tuto situaci nevynalézá, nýbrž reflektuje ji. Nedívá se jinam, nýbrž snaží se postavit době a jejím výzvám.“²

Postmoderní situace není skeptická z budoucího nedostatku potenciálních inovací nebo z představy konce všeho vývoje. V postmoderní situaci je spíše očekáván příchod dalšího vývojového kroku a „postmodernismus“ je nouzovým pojmem, který označuje toto čekání.^{3 4} Po krátkém úvodu o historickém vývoji používání těchto pojmů se zaměříme na bližší rozbor Lyotardovy studie „Postmoderní situace“, kterou se pokusíme srovnat s pojetím post-

¹ Striktní rozdělení pojmů „postmoderna“ a „postmodernismus“ bohužel není udržitelné a např. Fredric Jameson, jehož pojetím se zabývá druhá kapitola této práce, zkoumá postmodernismus výslovně jako „kulturní epochu“ a nikoli jako snahu teoretiků o uchopení této epochy. Viz *Introduction*, in Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, New York & Londýn, Verso, 1991, str. ix – xxi.

² Welsch Wolfgang, *Naše postmoderní moderna*, přel. Miroslav Petříček a Ivan Ozarčuk, Praha, Zvon, 1994, str. 27.

³ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 6.

⁴ „Charakteristické pro postmoderní pluralitu proti pluralitě dřívější je to, že nepředstavuje jen dílčí fenomén uvnitř celkového horizontu, popř. rámce či půdy. Proniká k mnohosti horizontů, působí rozdílnost situačních kontextů, určuje rozmanitost základů, na nichž se pohybujeme. Jde k substanti, protože jde ke kořenům. Proto se zde postmoderní pluralita označuje jako radikální pluralita.“ Viz Welsch Wolfgang, *Naše postmoderní moderna*, c. d., str. 13.

modernismu literárního teoretika Fredrica Jamesona. Lyotardovo pojetí nám pomůže rozlišovat rozdíly mezi oběma přístupy, jelikož Lyotard své pojetí postmodernismu nepoužívá jako striktní periodizaci – postmoderní situace není nevyhnutelné vyjádření socio-ekonomického stavu.

Jameson již podle názvu studie „Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism“ neuvažuje postmodernismus jako snahu teoretiků o uchopení současné situace, ale jako epochu přímo spjatou s výrobním způsobem pozdního kapitalismu. Souběžně s odpoutáním se od pevných směnných kurzů v oblasti ekonomické nastává obdobný proces v oblasti subjektivity jedince. Tyto dva procesy tvoří nerozlišitelný komplex, nelze hovořit o kauzální determinaci jednoho procesu druhým. Jameson poněkud problematický termín „pozdní kapitalismus“ přejímá od ekonoma Ernesta Mandela.⁵ Pozdní kapitalismus nastává od konce druhé světové války a označuje stav, kdy dochází ke komodifikaci dříve nepředstavitelných oblastí jako je vzdělávání a volný čas. V Jamesonově pojetí tvoří charakteristické rysy pozdního kapitalismu např. škála dosahu a vtištění do všech oblastí lidského života, integrace dříve autonomních kulturních sfér (vysoké a nízké umění), absence historického smyslu, která se projevuje v patologické nostalgii, či náklonnost k vizuálním formám kultury. Neznačí problematické adjektivum „pozdní“ pouze ničím nepodložené očekávání konce kapitalismu? Na závěr druhé části se společně s Gayatri Spivak a Judith Butler pokusíme se o kritiku Jamesonova pojetí postmodernismu jako kulturní logiky pozdního kapitalismu a o kritiku jeho použití pojmových dvojic jako je parodie a pastiš. Pojem pastiš se objevuje ve studii Butler „Gender Trouble“, která nám poslouží jako příklad postmoderního pojetí subjektivity.

Cílem třetí části práce je nastínit pojetí subjektivity americké filosofky Judith Butler ve studii „Gender Trouble“. ⁶ Je možné takové pojetí označit jako postmodernismus? Nejenže Butler bývá označována jako postmoderní feministka, ale zároveň se k tomuto pojmu částečně přihlašuje v textu „Nahodilost základů: feminismus a otázka 'postmodernismu'“. Její částečné akceptování pojmu „postmodernismus“ se pokusíme vyložit v souvislosti s pojetím subjektivity v „Gender Trouble“. Butler na příkladu politiky feministického hnutí spojuje konstituci subjektivní identity s problematikou moci. Kategorie "ženy" je dle Butler pojata jako projekt společenských praktik a diskurzivních vztahů, nikoli jako identita založená na neutrální a přirozené esenci ženskosti. "Ženy" tvoří historicky podmíněný koncept, konstituovaný rodovou

⁵ Mandel Ernest, *Late Capitalism*, London, Humanities Press, 1975.

⁶ Butler Judith, *Gender Trouble*, New York, Routledge, 1990.

nerovností a povinnou heterosexuální. Podobná kategorie nemůže sloužit politice feminis-
mu jako neproblematizovaný základ kolektivního subjektu. V pojetí Judith Butler je identita
subjektu fluidní, v kontrastu se subjektivitou „karteziánskou“ nelze mluvit o její esenci, nýbrž
o její performativitě. Identita tak již není spojena s autentickým a stabilním jádrem subjektu,
nýbrž se stává účinkem jeho performativity. V tomto ohledu lze J. Butler zařadit do „třetí
vlny“⁷ feminismu. Tzv. třetí vlna feminismu, na rozdíl od vlny první, kterou můžeme defi-
novat snahou o rovnost práv žen a mužů, či druhé, která se snaží artikulovat autonomii a jina-
kost žen vůči mužům, napadá samotná binární dělení jako je muž/žena či maskulinní/femi-
ninní, a označuje je jako mocensky regulované. Judith Butler převrací obvyklé dělení pohlaví
(„sex“) a rodu („gender“), kdy je rod brán jako souhrn sociálně konstruovaných interpretací
odvozených od biologického pohlaví. V pojetí Butler naopak rod prezentuje diskurzivní
prostředky, skrz které bývá pohlaví ustanoveno jako pre-diskurzivní, tj. jako neutrální oblast
předcházející kulturní sféru. Butler se snaží najít cestu, jak takovou zdánlivě nevyhnutelnou
danost narušit.

Butler tvrdí, že feministické strategie nemohou být efektivní bez kritiky diskurzivního
formování pohlaví, rodu a sexuality. V „Gender Trouble“ se pokouší zkoumat souvislost
těchto kategorií pomocí analýz Michela Foucaulta - zdánlivě přirozená souvislost (např.
maskulinního rodu a heterosexuální touhy v mužských tělech) je kulturně konstituována skrz
„opakování stylizovaných aktů“. Stylizované akty pomocí svého opakování upevňují zdání
esencialistického, ontologického „jádra“ rodu. V tomto smyslu Butler pojímá kategorii rodu,
společně s pohlavím a sexualitou, jako performativní. Performativní akty rodu, pohlaví nebo
sexuality ale pro Butler nejsou svobodnou volbou subjektu - konstituce takových subjektů se
odehrává na povrchu „regulativních diskursů“ a „disciplinárních režimů“ - ty rozhodují
předem o tom, kterým modelům pohlaví, rodu nebo sexuality je sociálně umožněno jevit se
jako souvislé nebo „přirozené“. Butler se v závěru Gender Trouble snaží pomocí parodického
performativního aktu ukázat možnost, jak napadnout předpokládané spojení mezi pohlavím a
touhou subjektu. Je v tomto případě možné hovořit o narušení mocenských struktur? Není zde
„flexibilní“ identita spíše poplatná tomu, co vyžaduje socio-ekonomická situace přelomu 20. a
21. století? Může se performativní parodie rodové identity stát účinným politickým aktem?
Nevyjadřuje postmoderní subjektivita pouze socio-ekonomické zákonitosti „pozdního

⁷ Viz např. Gillis Stacy, Howie Gillian, Munford Rebecca, (eds.), *Third Wave Feminism: A Critical
Exploration*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007.

kapitalismu“? Jsou pojmy jako „postmoderní“ a „postmodernismus“ vhodné pro diskurz filosofie?

1.1 Co znamená, když se řekne „postmoderní“ a „postmodernismus“ ?

V první kapitole se pokusíme krátce nastínit vývoj pojmů „postmoderní“ a „postmodernismus“. Výklad poslouží pro obecnější ukotvení pojmů a k pozdějšímu upřesnění postmodernismu v pojetí Fredrica Jamesona a Judith Butler.

Pojem „postmoderní“ se poprvé objevuje v textu anglického malíře Johna Watkinse Chapmana o malířství v roce 1870.⁸ Použití pojmů v první polovině 20. století spadalo do oblasti historie a umělecké kritiky a bylo vymezeno jmény jako Rudolf Pannwitz⁹, Fredric de Oníz¹⁰ a Arnold Toynbee¹¹.¹² Předchůdcem pozdějších teoretiků byl sociolog C. Wright Mills, který v textu „*The Sociological Imagination*“ předjímá následná pojetí postmoderního období:

„Nacházíme se na konci údobí zvaného moderní doba. Stejně tak jako po antice následovala staletí orientálního despotismu, která západní historie označuje jako údobí temna, je obdobně moderní věk nyní střídán postmoderní periodou.“¹³

⁸ Viz Hassan Ihab, *The Postmodern Turn, Essays in Postmodern Theory and Culture*, Ohio, Ohio University Press, 1987. str. 12; Higgins Dick, *A Dialectic of Centuries. Notes Towards a Theory of the New Arts*, New York, Printed Editions, 1978, str. 7.

⁹ Pannwitz Rudolf, *Krisis der europaischen Kultur*, Nürnberg, Verlag Hans Carl, 1917. Citováno in Welsch Wolfgang, Sandbothe Mike, *Postmodernity as a Philosophical Concept*, in Bertens Hans, Fokkema Douwe (ed.), *International Postmodernism: Theory and literary practice*, Amsterdam, John Benjamins, 1996. str. 76. Viz též Best Steven, Douglas Kellner, *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, The Guilford Press, 1991, str. 11. První kapitola dostupná online na <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/postmoderntheorych1.pdf> (Dostupné 26.5.2015)

¹⁰ De Oníz Fredric, *Antología de la poesía española e hispanoamericana (1882-1932)*, Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1934. Viz též Best Steven, Douglas Kellner, *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, c. d., str. 11.

¹¹ Toynbee Arnold, *A Study of History: Vol.8*, Oxford, Oxford University Press, str. 338. Viz též Anderson Perry, *Conditions of Postmodernity*, New York & Londýn, Verso, 1998, str. 5.

¹² Více k počátkům používání termínů „postmoderní“ a „postmodernismus“ viz také Harvey David, *Origins of Postmodernity*, New Jersey, Wiley-Blackwell, 1990, str. 3 -113. Anderson Perry, *Conditions of Postmodernity*, c. d., str. 4 – 46.

Mills v textu zdůraznil také vztah měnící se reality a již nevyhovujícího konceptuálního rámce. Se změnou reality nastává také změna rámce, skrz který realitu uchopujeme, a musí být vytvořen rámec nový, více odpovídající současné situaci. Do té doby běžné a použitelné kategorie myšlení se jeví jako nadále nepoužitelné. Systémy jako marxismus nebo liberalismus se pro Millsa stávají bezcennými proto, že jejich založení je neoddelitelné od osvícenské tradice.¹⁴ Přes radikální odlišnost marxismu a liberalismu hájí obě teorie silný vztah mezi racionalitou a svobodou: odpovídající použití rozumu subjektu poskytne potřebnou míru svobody. Mills tvrdí, že právě postmoderní období takové dělení nadále znemožňuje. Tato nemožnost bude výrazným prvkem u pozdějších filosofických výkladů postmodernismu, jakkoli je sociologický přístup odlišný od přístupu filosofického.

Od 60. let 20. století je pojem „postmoderní“ používán v diskuzích teoretiků architektury. Např. Charles Jencks termín „postmoderní“ naplňuje anti-elitářským obsahem a v úvodu studie „Řeč postmoderní architektury“¹⁵ prohlašuje: „Bylo chybou moderní architektury, že se zaměřila na elitu. Postmoderna se pokouší překonat elitářský nárok nikoliv svými úkoly, nýbrž rozšířením řeči architektury v různých směrech – k sepětí s místem, k zvyklostem a ke komerčnímu žargonu ulice. Proto dvojí kódování, architektura, která oslovuje elitu i člověka z ulice.“¹⁶

Důležitým motivem je to, že neexistuje nějaký prvotně pozitivní význam, ať již v hodnotícím či jen konstatujícím smyslu. Již ve zmiňovaném díle „Řeč postmoderní architektury“ Ch. Jenckse je adjektivum „postmoderní“ pojímáno částečně také jako určitá negativní kritika eklektičnosti architektonického stylu.¹⁷ I v díle literárního kritika Ihaba Hassana, který se zasloužil¹⁸ o popularizaci pojmu „postmoderní“ v teorii literatury, je postmoderna představována s určitým rezervovaným postojem. Hassan tvrdí, že adjektivum „postmoderní“ dává smysl

¹³ Mills C. Wright, *The Sociological Imagination*, Londýn, Oxford University Press, 1959, str. 165-166. Citováno in Hauer Tomáš, *Skrze postmoderní teorie*, Praha, Karolinum, 2002, str. 13.

¹⁴ Mills C. Wright, *The Sociological Imagination*, c. d., 1959, str. 170.

¹⁵ Jencks Charles, *The Language of Post-Modern Architecture*, New York, Rizzoli, 1977.

¹⁶ Tamtéž, str. 8. Citováno in Ševčík Oldřich, *Problémy moderny a postmoderny*, Praha, Vydavatelství ČVUT, 1998.

¹⁷ Více k problematice postmoderní architektury viz Ševčík Oldřich, *Problémy moderny a postmoderny*, c. d.; Klotz Heinrich, *History of Postmodern Architecture*, Cambridge, MIT Press, 1988; Portoghesi Pier Paolo, *After Modern Architecture*, New York, Rizzoli, 1982.

pouze v situaci, kdy se již nacházíme za postmoderní érou.¹⁹ Zároveň je nemožnost přísného historického vymezení dominantním rysem postmodernismu. Hassanova charakteristika postmoderní literatury zahrnuje odpor vůči hierarchickým systémům, totalizacím a zdůrazňuje roli roztříštěnosti vůči pevně ohraničeným žánrům. Postmoderní literatura se vyznačuje větší hravostí, ironií a sebereflexivitou.²⁰ Má umožnit dříve mlčícím a marginalizovaným jedincům vyjádřit změnu, která popisuje akceleruje rozpad tradiční představy o subjektu i o celkové situaci západní civilizace.²¹ Pro Hassana není postmoderní literatura jednoznačně datovatelným obdobím, následujícím po moderní éře, ale spíše je určitým postojem či kulturním typem. Zařazení díla pod označení „postmoderní“ závisí na stylových či formálních rysech a postmoderní postoj není nevyhnutelně spojen s určitou ekonomicko-politickou situací.²²

1.2 Postmodernismus vs. poststrukturalismus

V kontextu filosofie je pojem postmodernismus spojen a často zaměňován s pojmem poststrukturalismus, který označuje nesourodou skupinu francouzských teoretiků vymezujících se vůči metodám strukturalismu. Pro strukturalismus je klíčové dílo švýcarského lingvisty Ferdinanda de Saussura „Kurz obecné lingvistiky“,²³ později rozvinuté tzv. pražským lingvistickým kroužkem.²⁴ Saussure zkoumá jazyk jako znakový systém, který generuje význam pomocí rozdílů mezi jednotlivými znaky. Jazykové znaky neodkazují k předmětům, které popisují na základě nějaké vnitřní souvislosti mezi slovem a předmětem, ale k jejich diferenciaci dochází pouze ve sdíleném systému odlišených znaků. Jazyk je v Saussurově pojetí systém uzavřený do sebe a jeho významové konotace mají čistě arbitrární charakter, neexistuje žádný vnější důvod k tomu, proč je daný znak spojen s konkrétním označovaným. Význam znaků není dán jejich vnitřní hodnotou, ale rozdílnou pozicí vůči ostatním znakům. Saussure tvrdí, že „v jazyce existují pouze rozdíly *bez pozitivních termínů*. Ať už vnímáme označovaného nebo označu-

¹⁸ Hassan Ihab, *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*, Madison, University of Wisconsin Press, 1982.

¹⁹ Tamtéž, str. 262 – 263.

²⁰ Tamtéž, str. 268.

²¹ Tamtéž, str. 269.

²² Viz Just Daniel, *Historizovat metahistorii – dialektický criticismus Fredrica Jamesona*, Sociologický časopis, 2004, Ročník 40, Č. 1–2, str. 162.

²³ Saussure de Ferdinand, *Kurz obecné lingvistiky*, přel. František Čermák, Praha, Odeon, 1989.

²⁴ Vachek Josef, *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*, Praha, H & H, 1999.

jícího, jazyk nemá ani ideje, ani hlásky, které existovaly před systémem jazyka, ale jen konceptuální a fónické rozdíly, které z tohoto systému vyplynuly.“²⁵

Následovníci Saussura, pro které se používá²⁶ termín „strukturalisté“, se pokusili aplikovat strukturalistické metody i mimo oblast lingvistiky a zkoumat komplexní znakové systémy v souvislosti s lidskou kulturou, společností a myšlením v nejobecnějším smyslu. Na základě binárních pojmových dvojic a jejich variací (např. rozum a vášeň, příroda a kultura, syrové a vařené, amatér a profesionál) se pokoušeli nalézt obecné a univerzální prvky společné lidské kultuře jako takové.²⁷ Např. antropolog Claude Lévi-Strauss ve svých analýzách²⁸ vycházel ze širšího zakotvení konkrétních jedinců v kulturním a pojmovém kontextu. Jedinec je v Levi-Straussově analýze výslednicí dynamiky, na níž se podílí celek společnosti a svou identitu získává pouze v kontextu těchto vztahů. Analýza čirého vědomí nemůže dle Levi-Strausse přinést správné východisko ke zkoumání subjektivity. Levi-Strauss se silně vymezuje vůči kar-teziánskému pojetí subjektu, lidské bytosti chápe jako primárně společenské tvory určené kulturní sférou. Humanitní vědy by neměly usilovat o čím dál přesnější poznání identity jedince, ale mají usilovat o to, aby se pomocí strukturální analýzy ukázalo „já“ jako iluzorní pojem. Levi-Strauss v poslední kapitole „Myšlení přírodních národů“ píše:

„(...) za poslední cíl věd o člověku nepokládáme konstituování člověka, ale jeho disoluci v elementární složky.“²⁹

V tomto pojetí subjekt získává svou identitu na základě pozice v širším systému. Strukturalistická metoda je k pevné identitě subjektu osvícenské tradice nemilosrdná, přesto si strukturalisté částečně ponechávají osvícenské pojetí poznání – zkoumající je v určité privilegované pozici vůči zkoumanému, ať již jde o předmět či o text. Literární teoretik Edward Said charakterizuje vztah strukturalistů k subjektivitě člověka následovně:

„ (...) člověk již není koherentní *cogito* a nyní obývá mezery, „prázdné mezihvězdné prostory“, nikoli jako objekt a ještě méně jako subjekt; člověk je spíše *struktura*, obecnina

²⁵ Saussure de Ferdinand, *Kurz obecné lingvistiky*, c. d., str. 148.

²⁶ Viz např. Deleuze Gilles, *Podle čeho poznáme strukturalismus*, in Deleuze Gilles, *Pusté ostrovy a jiné texty*, přel. Miroslav Petříček a Miroslav Marcell, Praha, Herrmann & synové, 2010.

²⁷ Např. Roland Barthes v oblasti sémiotiky a literární teorie, Jacques Lacan v psychoanalýze, Louis Althusser v interpretaci marxismu, Claude Lévi-Strauss v antropologii.

²⁸ Viz např. Lévi-Strauss Claude, *Myšlení přírodních národů*, přel. Jiří Pechar, Praha, Dauphin, 2006.

²⁹ Tamtéž, str. 299.

vztahů mezi těmi slovy a myšlenkami, které oproti čistým či přírodním vědám nazýváme humanitními.“³⁰

Kritika binárních pojmových dvojic a negativní vymezení vůči strukturalistickým metodám (např. důraz na celek a uzavřenost systémů umožňující zaujmout pozici nestranného pozorovatele) tvoří jeden z mála spojujících prvků u jinak nesourodé řady myslitelů označovaných jako „poststrukturalisté“³¹. Pojmy postmodernismus a poststrukturalismus jsou ke škodě věci často zaměňovány. Saul Newman ve studii „From Bakunin to Lacan“³² tvrdí:

„Tyto dva pojmy jsou často zaměňovány, ale nejsou stejné. Poststrukturalisté jako Foucault by „postmodernismus“ odmítli a Foucault tak dokonce explicitně učinil, když řekl, že neví, co vlastně „postmoderna“ znamená.“³³ Pro J.-F. Lyotarda postmoderna neodkazuje k úzce vymezenému historickému období, ale k podmínce kritiky jednotčích a totalizujících praktik moderny – nedůvěry vůči metanarativům. Slovo „postmodernismus“ se však stalo natolik velkým klišé – viz fráze typu „Žijeme v postmoderním světě.“ atd. -, že se zdá být spíše **označením současné dějinné epochy**. (zvýraznil J.S.) Kvůli tomuto důvodu jsem se rozhodl používat pojem „poststrukturalismus“. Poststrukturalismus tvoří série strategií odporu vůči jednotčím a totalizujícím praktikám moderny – vůči esencionalistickým kategoriím, absolutní víře v racionalitu, morálku a vůči praktikám dominance, s kterými jsou zmíněné moderní kategorie často pevně spjaty. Avšak poststrukturalismus na sebe nenahlíží jako na historické období, ale spíše jako na kritiku vznesenou na hranicích moderny. Poststrukturalismus pracuje uvnitř diskursu moderny právě proto, aby ukázal na její vlastní hranice a odmaskoval její problémy a paradoxy. Poststrukturalismus představuje spíše určitou problematiku než řešení problému. Moderna není historické období, ale diskurs, jemuž jsme stále zavázáni. Není možné jednoduše překonat modernu a náhle se ocitnout v nihilistickém univerzu postmodernismu. Takový postup by zůstal vězet v pasti moderny, a pouze by obnovoval starý diskurs a autoritu. Je třeba

³⁰ Said Edward, *Beginnings: Intention and Method*, New York, Basic Books, 1975, str. 286. Citováno in Grenz J. Stanley, *Úvod do postmodernismu*, přel. Alena Koželuhová, Praha, Návrat domů, 1997, str. 120.

³¹ Např. J. Derrida, M. Foucault, G. Deleuze a J.-F. Lyotard. Viz např. Poster Mark, *Critical theory and poststructuralism: in search of a context*, Ithaca & New York, Cornell University Press, str. 5 - 6.

³² Newman Saul, *From Bakunin to Lacan: Anti-authoritarianism and the dislocation of power*, Lenham, Lexington Books, 2001.

³³ Viz Foucault Michel, *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977 – 1984*, New York, Routledge, 1988, str. 33 – 34.

stále udržovat kritický postoj nejen k moderně, ale i k jakémukoli diskursu, který by tvrdil, že modernu účinně překonává.“³⁴

V kontextu Newmanovy poznámky se lze jistě ptát, zda by z hlediska filosofie nebylo přínosnější zkoumat spíše pojem poststrukturalismus. Důvodem pro zkoumání pojmu „postmodernismus“ může však být právě tato obecnost, nepřesnost, jistá automaticnost a poměrně časté používání. Automaticky používané pojmy rychle ztrácejí svou jasnost, a právě z tohoto důvodu je záměrem práce prozkoumat několik příkladů použití pojmu „postmodernismus“. Je možné tímto pojmem něco objasnit, nebo je to slovo spíše zatemňující?

1.3 Postmoderní situace J. - F. Lyotarda

Systematické zkoumání pojmu „postmoderní“ provedl Jean-François Lyotard ve studii „Postmoderní situace“³⁵ (1979), kde se zabývá situací vědění v době vzrůstající informatizace. „Postmoderní situace“ byla původně zprávou pro *Conseil des universités du Québec* o stavu vědění v postindustriální společnosti ve vztahu ke vzdělávacím institucím. „Postmoderní situace“ se zabývá vztahem filosofie, ekonomie a sociologie, a pokouší se diagnostikovat tehdejší stav.

Klíčový pojem "Postmoderní situace" je „velké vyprávění“ - příběh, pomocí nějž se legitimizuje status vědy, která ke stabilizaci své pozice potřebuje určitý metadiskurs. Moderní věda se dle Lyotarda vyznačuje tím, že se uchyluje k některému z velkých příběhů.³⁶ První Lyotardovou charakteristikou postmoderní situace, je tak nedůvěra k "velkým příběhům", metanaracím, které jsou svým univerzalismem základním stavebním kamenem osvícenského projektu. Přejech k postmoderní situaci vykládá Lyotard následujícím způsobem:

³⁴ Newman Saul, *From Bakunin to Lacan: Anti-authoritarianism and the dislocation of power*, c. d., str. 13 – 14.

³⁵ Lyotard Jean - François, *O postmodernismu*, přel. Jiří Pechar, Praha, Filosofia, 1993, str. 97 - 177.

³⁶ „ (...) [k příběhům] jako je dialektika Ducha, hermeneutika smyslu, emancipace rozumného subjektu či pracujícího člověka nebo rozvoj bohatství. (...) když se vědění legitimizuje určitým metanarativním příběhem, který v sobě obsahuje určitou filosofii historie, vede to nutně k otázkám ověřujícím právo platnost institucí, které řídí sociální vazby.“ Tamtéž, str. 97.

„Když věci v krajní míře zjednodušíme, je za „postmoderní“ pokládána nedůvěřivost vůči metanarativním příběhům. Ta je bezpochyby výsledkem pokroku věd; tento pokrok ji však zároveň sám už předpokládá. Tomu, že metanarativní legitimizační dispozitiv se stal přežitkem, odpovídá zejména krize metafyzické filosofie a krize univerzitní instituce, která na ní byla závislá. Narativní funkce ztrácí své funkory, velkého hrdinu, velká nebezpečí, velká putování myšlenky a velký cíl. Rozplývá se v shluky jazykových prvků, narativních, ale i denotativních, preskriptivních, deskriptivních, atd. přičemž každý z nich je nositelem pragmatických valencí sui generis. Každý z nás žije na křižovatce mnoha z nich. Nevytváříme řečové kombinace vyznačující se nutnou stabilitou a vlastností těch, které vytváříme, nejsou nutně sdělitelné“³⁷

Mezi tyto velká vyprávění patří redukcionistické a teleologické pojetí dějin v osvícenství (např. v marxismu). Takový postoj je dle Lyotarda kvůli technologickému posunu v oblastech komunikací, masových médií a informatiky nadále neudržitelný. Technologie jako umělá inteligence a strojový překlad ukazují posun postindustriální ekonomie k produkci, vytváří se zboží, které má symbolický a lingvistický charakter. Tento posun se stal patrným zejména po rekonstrukci západní Evropy koncem 50. let 20. století. Výsledkem je pluralita jazykových her,³⁸ které nabízejí různé typy argumentace, přičemž je nemožné, a bylo by znakem mocenské hegemonie postmodernismu nevlastní, definitivně upřednostnit jeden dominantní typ vyprávění nebo jazykové hry. Lyotard se namísto totalizujících velkých vyprávění pokouší zavést pluralitu malých vyprávění, které spolu navzájem konkurují. Pro tento důraz bývá *Postmoderní situace* kritizována jako příliš relativistická.³⁹ Lyotard nicméně nevyvrací existenci objektivní pravdy, pouze konstatuje, že její antinomická pozice leží mimo horizont lidského poznání, a že neexistuje žádný zcela jistý druh poznání, ale pouze lepší či horší interpretace.⁴⁰

³⁷ Tamtéž, str. 97 - 98.

³⁸ Termín si Lyotard vypůjčuje z pozdního díla Ludwiga Wittgensteina, viz Wittgenstein Ludwig, *Filosofická zkoumání*, přel. Jiří Pechar, Praha, Filosofia, 1998.

³⁹ Viz např. Habermas Jürgen, *The Philosophical Discourse of Modernity*, přel. Fredrick Lawrence, Cambridge, Polity Press, 1987.

⁴⁰ Ironie „postmoderní situací“ vlastní spočívá v tom, že Lyotard s odstupem čas svou studii v rozhovoru pro časopis *Lotta Poetica* nehodnotí nijak kladně („celé je to trochu **parodie**“ [zvýraznil J.S.]): téma vědy prý nebylo v jeho kompetenci, odkazoval na množství titulů, které nikdy nečetl a svou knihu hodnotí jako „nejhorší ze všech knih, které jsem napsal. Skoro všechny jsou špatné, ale *Postmoderní situace* je skutečně nejhorší.“ *Lotta Poetica*, Third Series, Vol 1, No1. January 1987, p. 82. Citováno in Anderson Perry, *Conditions of Postmodernity*, New York & Londýn, Verso, 1998, str. 26.

Pokusme se upřesnit Lyotardovu pozici v kontrastu s myšlením Jürgena Habermase, jehož stanovisko je k osvícenskému dědictví smířlivější. Lyotard se ve svém pozdějším (1982 – 1985) textu „Postmoderno vysvětlované dětem“⁴¹ explicitně⁴² staví proti pojetí postmodernismu u Habermase. Ten se kritickému hodnocení postmodernismu věnuje v práci „Filosofický diskurz moderny“.⁴³ Habermas problematizuje údajnou krizi moderního myšlení - problém moderního projektu není v jeho vnitřní nekonzistenci, ale v jeho nedokončení. Označovat moderní projekt jako chybný je pro Habermase principiální nepochopení částečného úspěchu moderní éry, která svým působením otevírá takové kritice prostor. Podle Habermase je potřeba dále systematicky rozvíjet nerealizovaný vnitřní potenciál moderní éry, tj. rozvoj objektivní vědy, univerzální morálky a práva. Nedokončená moderna je podle Habermase unikátní tím, že zahrnuje sebekorigující se proces učení a je také první historickou epochou, která je „nucena čerpat normativitu ze sebe samé.“⁴⁴ Bylo by příliš radikální a zpátečnické takový projekt odmítnout. Pro Habermase je postmodernismus politicky konzervativní a elitářský, což se rozchází např. se zmíněným pojetím Ch. Jenckse, který na postmodernismu oceňuje právě anti-elitářské zaměření. Lyotard v textu „Postmoderno věnované dětem“ oproti tomu považuje moderní projekt kolektivního subjektu jednou pro vždy za zničený, což ukazuje neuchopitelná hrůza událostí Osvětami:

„V Osvětami byl fyzicky zlikvidován jeden moderní nositel suverenity: celý jeden lid. Tento zločin zahajuje postmoderní dobu. Už není věrohodný žádný příběh.“⁴⁵

Ve středu Lyotardova zájmu je teze, že v postmoderní éře, která je identifikovatelná s obdobím postindustriální společnosti, se stalo vědění formou produkce a následně ztratilo své stabilní místo v prostoru univerzitní instituce. Vědění jako takové se stalo produktivním a ve výsledku ztratilo svou emancipační sílu, která dle Lyotarda charakterizovala moderní éru a legitimizovala status vědění jako velkého vyprávění. Se ztrátou vnější pozice, z které bylo možné posoudit sociální realitu, zdůrazňuje Lyotard pluralitu jazykových her. Pro Lyotarda není konec moderního projektu podmíněn aktuální socio-ekonomickou situací, jakkoli i ta hraje v

⁴¹ Lyotard, Jean-François, *O postmodernismu*, přel. Jiří Pechar, Praha, Filosofia, 1993, str. 15 – 91.

⁴² Viz tamtéž, str. 17, 18, 62.

⁴³ Habermas Jürgen, *The Philosophical Discourse of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1987.

⁴⁴ Tamtéž, str. 16. Citováno in Barša Pavel, Fulka Josef, *Michel Foucault: Politika a estetika*, Praha, Dokořán, 2005.

⁴⁵ Lyotard, Jean-François, *O postmodernismu*, c. d., 1993, str. 30.

textu svou roli, ale neudržitelnost moderního projektu a krize velkých vyprávění se nejsilněji projevuje ve vztahu v budoucnosti:

„Velké příběhy, které [moderní věda – pozn. J.S.] vyžaduje, jsou příběhy emancipační, nejsou to mýty. Plní tak jako mýty funkci legitimizační, legitimizují instituce a formy společenské a politické praxe, zákony, etiky, způsoby myšlení a symboliky. Na rozdíl od mýtů nenacházejí však tuto legitimitu v prapočátečních "zakládajících" činech, nýbrž v budoucnosti, které má být otevřena cesta, to znamená v Ideji, která se má realizovat. Tato Idea (svobody, "osvícenosti", socialismu, obecného zbohatnutí) má legitimizující hodnotu proto, že je univerzální. Dává modernímu životu jeho charakteristický modus: tím je projekt, to znamená vůle orientovaná k určitému cíli.“⁴⁶

Liotardovi tak na rozdíl od Habermase neslouží moderní univerzalismus jako úběžník, ke kterému se vyplatí vracet, ale slouží spíše k potvrzení nepatřičnosti a nepoužitelnosti teoretických nástrojů moderní éry. Nejvýraznější rys postmoderní situace spočívá v diskontinuitě – již není možné používat stejné pojmové nástroje. Pojem „postmoderní“ tak možná není zcela přesný,⁴⁷ ale kvůli nedostatku jiných vhodných pojmů jej lze použít.

Načrtnutý Lyotardův přístup k „postmoderní situaci“ nám pomůže ukázat odlišnosti v projektu amerického literárního kritika Fredrica Jamesona. Hned zpočátku je třeba zdůraznit, že Jamesonův projekt je v tomto ohledu více „totalizující“, pojem „postmodernismus“ zde slouží k označení dominantní kulturní epochy „pozdního kapitalismu“, z které nelze jednoduše vystoupit.⁴⁸ Zásadní rozdíl spočívá v tom, že Lyotard nepoužívá pojmy jako postmoderní a postmodernismus primárně jako periodizaci.⁴⁹

⁴⁶ Tamtéž, str. 52.

⁴⁷ Tamtéž, str. 100.

⁴⁸ Seyla Benhabib v textu „Subjectivity, Historiography, and Politics: Reflections on the Feminism / Postmodernism Exchange“ poukazuje na to, že Lyotard se nikdy nepovažoval za postmodernistu, ale v pracích jako „Rozeprže“ svou pozici explicitně označil jako „vrcholný modernismus“. Benhabib Seyla, *Úvahy o výměně názorů mezi feminismem a postmodernismem*, přel. Ľubica Hábová, ASPEKT, 1/1998, Artforum, Bratislava, 1998, str. 48–53. Viz též Lyotard, Jean-François, *Rozeprže*, přel. Jiří Pechar, Filosofía, 1998.

⁴⁹ „Naší pracovní hypotézou je, že vědění mění svůj statut současně s tím, jak společnosti vstupují do takzvaného postindustriálního věku a kultury do takzvaného věku postmoderního. Tento přechod započal přinejmenším koncem padesátých let, který v Evropě představuje konec období její rekonstrukce. Probíhá v jednotlivých zemích rychleji nebo pomaleji, a uvnitř těchto zemí rychleji nebo pomaleji v různých odvětvích činnosti: odtud obecná dys-chronie, která celkový přehled nijak neusnadňuje.“ Tamtéž, str. 100. V poznámce k dialogu s Théubaudem „Au Juste“ píše Lyotard: „Slovem postmoderní (či pohanskou) budu označovat situaci v literatuře a umění, které se neřídí žádným regulativním cílem či ideálem, v nichž hodnoty vznikají jako důsledek experimentování. Nebo řečeno poněkud dramaticky, v nichž hodnoty

2.1 Postmodernismus v pojetí Fredrica Jamesona

Odlisný přístup k pojetí postmodernismu nabízí americký filosof a literární kritik Fredric Jameson ve studii „Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism“,⁵⁰ kterou publikoval roku 1984 v časopise *New Left Review* a o sedm let později ji rozšířil do knižní podoby.⁵¹ Jameson své pojetí postmodernismu rozvíjí se silným důrazem na historickou periodizaci. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že Jameson pojímá postmodernismus jako kulturní dominantu období, které označuje jako „pozdní kapitalismus“. ⁵² Michael Hauser ve studii „Cesty z postmodernismu“ o rozdílu mezi Lyotardem a Jamesonem píše:

„Příběh postmodernismu (...) v knize „Postmodernismus neboli kulturní logika pozdního kapitalismu“ je pestřejší než Lyotardův a to ze tří důvodů: jednak Jameson vysvětluje vznik postmodernismu z celkových změn životního světa, v němž zkušenost ztroskotání velkých příběhů představuje pouze jeden z prvků. Druhým důvodem je to, že se zabývá postmodernismem ve všech jeho nejcharakterističtějších projevech (v kultuře, ideologii, vizuálním umění, architektuře, literatuře, časoprostorovém vnímání, teorii, ekonomice, filmu), a vytváří tak mnohvrstevnatou typologii postmodernismu. A konečně třetím důvodem je to, že usiluje o celistvý pohled, v němž postmodernismus vystupuje jako určitá kulturně-historická epocha, vyznačující se tím, že odmítá samotný pojem epochy.“⁵³

2.2 Socio-ekonomická východiska postmodernismu

Jak je patrné již v názvu studie, Jamesonova kritika míří spíše na nejširší oblast kulturní sféry než na oblast „čisté“ filosofie. Přesto se pokusíme zdůraznit několik klíčových charakteristik

vznikají zhrucením míry uložené – materiálem, formami či strukturami vnímání a myšlení. **Slovo postmodernismus zde není použito ve smyslu periodizace.** [zvýraznil J.S.]⁴. Lyotard, Jean-François, *Au juste: Conversations*, Paris, Christian Bourgois, 1979, str. 16. Citováno in Hauer Tomáš, *S/krze postmoderní teorie*, c. d..

⁵⁰ Jameson Fredric, *Postmodernism, Or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. *New Left Review*, no. 146 (July-August), str. 59 - 92.

⁵¹ Jameson Fredric, *Postmodernism, Or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, New York & Londýn, Verso, 1991.

⁵² Tamtéž, str. 45.

⁵³ Hauser Michael, *Cesty z postmodernismu*, Praha, Filosofia, 2012, str. 12.

postmodernismu. přičemž později bude klíčové zejména Jamesonovo rozlišení mezi parodií a pastišem ve vztahu k pojetí subjektivity u Judith Butler. Pokusíme se nejdříve stručně načrtnout základní obrysy Jamesonova projektu společně s výkladem Perryho Andersona,⁵⁴ Davida Harveyho⁵⁵, a Daniela Justa,⁵⁶ abychom následně popsali problematická místa jeho projektu pomocí kritik Gayatri Spivak⁵⁷ a Judith Butler.⁵⁸

Perry Anderson interpretuje Jamesonův projekt v radikální opozici vůči Lyotardově skepsi k velkým vyprávěním. Anderson ve studii „Origins of Postmodernity“ píše: "Jestliže modernismus čerpal svou energii a smysl z přetváření toho, co se ještě moderním nestalo (tj. z preindustriální éry), postmodernismus oproti tomu označuje uzavření této distance, a zdůrazňuje průnik kapitálu do každého póru světa."⁵⁹

Anderson také napadá údajně ahistorické pojetí postmodernismu u Lyotarda.⁶⁰ Jamesonova klasifikace postmodernismu spočívá dle Andersona na odlišných předpokladech a jeho stanovisko vykresluje právě v kontrastu vůči Lyotardově pojetí postmoderní situace. Podle Andersona se Lyotard neubrání jisté míře nepatřičně totalizujícího přístupu, neboť klade příliš silný důraz na „velká vyprávění“, která slouží k negativnímu vymezení postmodernismu, a opomíjí socio-ekonomické podmínky jeho vzniku.⁶¹ Paradoxně navzdory Lyotardovým marxistickým východiskům (skupina *Socialisme ou Barbarie*) poukazuje Anderson na atemporální a ahistorický charakter jeho analýz postmodernismu. Kritika velkých vyprávění probíhá v jakémsi bezčasném, není patřičně ukotvená v socio-ekonomických analýzách.

Analogickou kritiku postmodernismu rozvádí David Harvey ve studii „The Condition of Postmodernity“. Postmodernismus je pro Harveyho část ideologie neoliberalismu, vzrůstající

⁵⁴ Anderson Perry, *Origins of Postmodernity*, New York & London, Verso, 1998.

⁵⁵ Harvey David, *The Condition of Postmodernity*, New Jersey, Wiley-Blackwell, 1990.

⁵⁶ Just Daniel, *Historizovat metahistorii – dialektický criticismus Fredrica Jamesona*, Sociologický časopis, 2004, Ročník 40, č. 1–2.

⁵⁷ Spivak Gayatri, *A Critique of Postcolonial Reason*, Cambridge, Harvard University Press, 1999.

⁵⁸ Viz Butler Judith, *Gender Trouble*, New York, Routledge, 1990, str. 209.

⁵⁹ Anderson Perry, *Origins of Postmodernity*, New York & London, Verso, 1998, str. 55.

⁶⁰ Viz též Delanty Gerard, *Modernity and Postmodernity*, London, Sage Publications, 2000, str. 143.

⁶¹ Anderson Perry, *Origins of Postmodernity*, c. d., str. 24 - 45.

od 80. let, a přestože vyhlašuje konec všem velkým legitimizačním projektům, slouží ve výsledku pouze k legitimizaci bezohledné tváře kapitalismu. Harvey o postmodernismu tvrdí:

„ (...) [je to] rétorika, která ospravedlňuje bezdomovectví, nezaměstnanost, vzrůstající chudobu, bezmoc, a další jevy pomocí tradičních hodnot jako je soběstačnost, samostatnost a podnikavost, zatímco dominantní hodnotový systém přesouvá z oblasti etiky na estetiku.“⁶²

Harvey dále tvrdí, že postmodernismus je nebezpečný, neboť se vyhýbá konfrontaci reality „nové“ ekonomiky s novými formami globální moci. Postmodernismus pouze radí, jakou formou přijímat fragmentaci sociální sféry a absenci politických alternativ:

"Ze všeho nejhorší je na myšlení postmodernismu to, že zatímco umožňuje uznat autenticitu hlasů menšin a jinakosti, zároveň tyto hlasy umlčuje, umísťuje je do myšlenkového ghetta specifických jazykových her a zabraňuje artikulaci jejich požadavků v univerzálním jazyku moci."⁶³

I když je Harvey silně kritický k postmoderní estetizaci chudoby, ghettoizace a bezdomovectví, uznává některé pozitivní prvky v postmodernismu, jako je uznání odlišnosti, množství různých identit a otevřenosti kulturní sféry, uchopující obtížnost komunikace a limity moderní éry, která byla založená na jednotném hodnotovém systému. Postmodernisté ale dle Harveyho představují falešný obraz upadlého moderního myšlení:

„Velká vyprávění, která postmodernisté proklínají (mezi „velké vypravěče“ patří Marx, Freud, i pozdější myslitelé jako Althusser) byla mnohem více otevřenější, nuancovaná a sofistikovaná, než tito kritici připouštějí. Marx a mnoho marxistů (myslím na Benjamina, Thompсона a Andersona, a další dosti rozdílné myslitele) umělo mimořádným způsobem rozeznávat detaily, fragmentace a disjunkce, což je v generalizujících soudech postmodernistů často opomíjeno.“⁶⁴

⁶² Harvey David, *The Condition of Postmodernity*, c. d., str. 116.

⁶³ Tamtéž, str. 117.

⁶⁴ Tamtéž, str. 115.

Z Harveyho pozice je tak mnohem smysluplnější vidět postmodernismus jako určitou reflexi kulturní krize v pozdním kapitalismu a nikoli jako překročení této krize. Když se Jameson v porovnání s Lyotardem k postmodernismu vztahuje odlišným způsobem, nepokouší se podat bezprostřední srovnání s modernismem, popř. celkem „velkých vyprávění“, ani se nepokouší negativně vymezit modernismus vůči postmodernismu. Svou analýzu sice začíná⁶⁵ srovnáním modernismu a postmodernismu, ale pokouší se o *pozitivní* vymezení postmodernismu, nikoli ve smyslu hodnotovém, ale tak, že jej uchopuje jako novou *kulturní logiku* svého druhu. Postmodernismus v oblasti estetiky a kultury dle Jamesona započal reakcí na institucionalizaci modernismu na univerzitách, muzeích, koncertních sálech a reakcí proti kanonizaci určitého architektonického stylu.⁶⁶ Generace dospívající v šedesátých letech tak cítila potřebu se vymezit vůči problematické pozici modernistické estetiky. V literárním kontextu se postmodernismus projevuje mj. hravostí jazyka, (sebe)ironií a vypracováním pluralitních symbolických systémů.

Jameson hned na počátku své práce uvádí, že postmodernismus je určitý záchranný termín umožňující historickou periodizaci doby, která je charakteristická silnou touhou vše odhistorizovat.⁶⁷ Rysy postmoderní kultury jsou dle Jamesona poplatné výrobnímu způsobu postindustriální společnosti. Ovlivnění ale není jednosměrné, spíše jde o nedělitelný komplex kultury a ekonomiky. Jameson v případě postmodernismu prohlašuje dělení na základnu (ekonomická sféra) určující nadstavbu (kulturní sféra) za nefunkční. Základním rysem postmodernismu je právě vzájemný kolaps kulturní a ekonomické sféry. Mizí jasné rozlišení mezi základnou a nadstavbou, postmoderní myšlení je namísto potenciálního podvracení dominantních a neodpovídajících „velkých vyprávění“ pouze vyjádřením již probíhajících socio-ekonomických jevů. Jameson tvrdí, že postmodernismus tvoří rozšíření kapitalismu do kulturní sféry - postmodernismus je jeho "kulturní logika".⁶⁸ Postmodernismus se stává filosofickou formou zbožního fetišismu.⁶⁹ V kontrastu k Lyotardovi, který problematizuje výpovědní hodnotu velkých vyprávění ukotvených v osvícenské tradici, brání Jameson

⁶⁵ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 6 – 49.

⁶⁶ Tamtéž, str. 35.

⁶⁷ Tamtéž, str. 6.

⁶⁸ Tamtéž, str. 1 – 24.

⁶⁹ Tamtéž, str. 9, 235.

potřebu marxistické analýzy v postmoderní době.⁷⁰ Postmodernismus v Jamesonově pojetí není pouze jeden z možných stylů, ale je to kulturní dominanta pozdního kapitalismu.

Jameson v textu zdůrazňuje tvrzení, že jeho koncepce postmodernismu je spíše historická než stylistická.⁷¹ Specifičnost vidí Jameson právě v tom, že postmodernismus vnímá sebe jako epochu, která odmítá pojem epochy.⁷² Postmodernismus se pokouší uchopit svou přítomnost oddělenou od ideologií, velkých vyprávění. Ztráta historického smyslu se projevuje v patologické nostalgii po minulých dobách, silně patrné v některých filmech, kde dochází k opakovaným pokusům o uchopení mizející minulosti. Taková snaha se ale nedokáže odpoutat od postmoderního prizmatu, a je odsouzena vnímat minulost pouze skrz něj. Minulost se kvůli krizi smyslu pro historii stává pouze jedním z mnoha různých stylů.⁷³ Postmodernismus samotný ale není jedním z mnoha stylů:

„Nelze dostatečně zdůrazňovat radikální distinkci mezi první perspektivou, která postmodernismus chápe jako **jeden z různých stylů** a perspektivou druhou, která se snaží uchopit postmodernismus jako **kulturní dominantu pozdního kapitalismu**. (zvýraznil J.S.)“⁷⁴

Takové dělení vytváří dva naprosto rozdílné přístupy k fenoménu. První přístup umožňuje vynášet jednoduché morální soudy a hodnotit postmodernismus v ostrém kontrastu s předcházející tradicí, zatímco druhý se pokouší dialekticky uchopit současnost zároveň z historické perspektivy.⁷⁵ Jameson se pokouší o hodnotově neutrální pojetí postmodernismu pomocí hypotézy „obecné modifikace kultury společně se sociální restrukturalizací pozdního kapitalismu jako systému“,⁷⁶ a tak se vyhýbá pojetí postmodernismu jako jedné pozice z mnoha jiných.

⁷⁰ Viz též Jameson Fredric, *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*, Ithaca, Cornell University Press 1981.

⁷¹ Viz např. Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 44.

⁷² Tamtéž, str. ix.

⁷³ Jameson jako typický příklad estetiky postmodernismu uvádí opakované návraty nostalgických vln různých „retro“ stylů, v kterých je minulost filtrována selektivním hledáčkem. Viz tamtéž, str. 18 – 20, 287 – 288.

⁷⁴ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 45 – 46.

⁷⁵ Tamtéž, str. 46.

⁷⁶ Tamtéž. Citováno in Just Daniel, *Historizovat metahistorii – dialektický criticismus Fredrica Jamesona*, c. d., str. 164.

Mezi klíčové vlastnosti postmodernismu patří smíšení estetické a politické logiky (estetizace politiky a politizace estetiky), rozpad ostře vymezených hranic mezi vysokým uměním avantgard a populární kulturou, povrchnost, silná nedůvěra v oficiální dějiny, instituce a zákony, paradoxně doprovázená všeobecně rozšířenou iracionální vírou v konspirační teorie, a ztráta obecného historického vědomí.⁷⁷

Jameson se pokouší svým pojetím postmodernismu vytvořit model, který může popisovat celou řadu rozdílných kulturních fenoménů. Tento model následně klade do vztahu k infrastrukturní realitě pozdního kapitalismu. Záměrem je vytvořit pojmový nástroj, který může fungovat dvěma způsoby: jako princip pro analýzu konkrétních kulturních textů, a zároveň jako určitý sjednocující prvek, který ukazuje v celosti ideologickou funkci všech vlastností systému.⁷⁸

Přesto Jameson z marxistické perspektivy oceňuje lidovost a demokratizaci zahrnutou v mnoha kulturních formách postmodernismu. Pro Jamesona je tak možná překvapivě pozitivní i postmoderní rétorika heterogenity, zohledňující společenské rozdíly. Kultura postmodernismu je přístupnější a pochopitelnější, než byla kultura modernistická.⁷⁹ Z perspektivy sofistikovaného sebeformujícího jazyku modernistického období může být fáze postmodernismu nahlížena jako určitá vulgarizace. Jameson ale odmítá jednoduchý moralizující odsudek postmodernismu, který se vymezuje vůči totalitě / celku ve jménu oslavované fragmentace a heterogenity.⁸⁰

2.3 Postmodernismus a subjektivita

⁷⁷ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d. str. 38.

⁷⁸ Srov, tamtéž, str. 97 a 123.

⁷⁹ Jsou „vysoké formy“ postmoderního umění přístupnější? Jameson poukazuje na to, že přes formální demokratizaci a rozvolnění hranic mezi nízkým a vysokým je např. postmoderní výtvarné umění v galeriích často kritizováno za příliš elitářské. Vzniká zde určitý paradox, kdy se např. postmoderní výtvarné umění stává srozumitelné jen malé části zasvěcené kulturní obce, zatímco v pomyslné průměrné domácnosti spíše visí spíše reprodukce nějakého „geniálního mistra“ modernismu. Viz Hauser Michael, *Cesty z Postmodernismu*, c. d., str. 18.

⁸⁰ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 46.

Ve zkoumání postmoderní situace u Lyotarda se ukázala neudržitelnost „velkých vyprávění“ - ambiciózních metafyzických pozůstatků osvícenské racionality, jež jsou nepatřičné k popsání současné situace nebo dokonce řešení jejich problémů. Jak je to ale s kategorií subjektu? Není transparentní karteziánský subjekt stejně problematický, jako výše zmíněná velká vyprávění?

Individuální subjektivita se podle Jamesona v postmoderní situaci štěpí. Čas je redukován do oddělených zkušenostních bodů a ztrácí se subjektivita v tom smyslu, kdy si osobnost uvědomuje jasné hranice individuální subjektivity a ega. Subjektivita v postmodernismu je dle Jamesona spíše jakýmsi druhem anti-humanistické zkušenosti hranic, za kterými se subjekt dočista rozpouští.⁸¹

Jameson k charakterizaci subjektivity postmodernismu používá v metaforické nadsázce pojem schizofrenie, který se nesnaží spojovat s klinickým významem v psychologii či psychiatrii. „Schizofrenii“ rozlišuje od podobně metaforicky pojaté paranoi vytrácejícího se buržoazního subjektu, který je nucen konstruovat souvislé „já“ a k okolnímu světu se vztahovat skrz něj. Adam Roberts, autor monografie o Jamesonově myšlení, toto pojetí upřesňuje takto: „Na úrovni řeči jsou paranoidní všichni. Jediná cesta, jak uchopit okolní svět, spočívá v „paranoidní“ konstrukci „já“, ega, kolem kterého se orientuje vědění. Typickým příkladem paranoidního modelu je modernismus: Např. Joyceův Odysseus sleduje běžný den obyčejného Dublinána, ale vše, co se v románu odehrává, je vztaženo ke skrytému propracovanému systému, kde se na rozdílné úrovni stává Leopold Bloom řeckým Odysseem. Oproti tomu je možné pojmout postmodernismus jako rozdělení souvisejících vyprávění. Schizofrenní subjekt se otevírá množství různých vstupních informací, místo toho, aby vztahoval své „já“ k velkým vyprávěním – subjekt se i s množstvím okolních informací ocitá na stejné úrovni.“⁸²

Postmoderní subjekt je v Jamesonově pojetí určen sociálními okolnostmi, které nutně odrážejí vzrůstající zvěcnění a fragmentaci pozdního kapitalismu. Konec buržoazního subjektu a soudržného ega nepřináší pouze osvobození od úzkosti, ale stejně tak od jakéhokoli pocitu,

⁸¹ „zmizení individuálního subjektu, (...) vyvolává současnou univerzální praxi, kterou je možné označit jako pastiš.“ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c.d., str. 45 – 46.

⁸² Roberts Adam, *Fredric Jameson*, Routledge, 2000, str. 123.

„neboť již neexistuje ego, k němuž by se pocity vztahovaly.“⁸³ Jameson ale není tak radikální, aby se pokoušel obhajovat natolik obecnou tezi, že lidé již nejsou schopni vůbec nic cítit. Jameson jistý úpadek emocionálního obsahu označuje jako „vyvanutí afektu“ („waning of the affect“).⁸⁴ Rozpad tradičních forem subjektivity ale s sebou nenese jednoznačně negativní ani pozitivní význam, neboť takové pojetí by předpokládalo vnější metafyzickou teorii o podstatě subjektu - „jeho buď nomádké povahy, kterou by pak postmoderna osvobodila, či jeho potřeby zakořeněnosti a identity, kterou by ničila. Tím jediným, co je možné o postmoderním subjektu nezaujatě říci, je, že ztratil schopnost pociťovat dějiny.“⁸⁵

Pro Jamesona je idea subjektu jako individuální monády spojena s kapitalismem 19. století a jeho kulturou. Oproti tomu hraje činnost jedinců v éře korporátní ekonomiky čím dál tím menší úlohu. Subjekt v éře postmodernismu ztrácí aktivní schopnost tvořit kontinuitu mezi minulostí a budoucností. Je omezena souvislá zkušenost času a např. v umělecké tvorbě se aktivita subjektu omezuje na nahodilé a eklektické řazení různých fragmentů.

Další z klíčových charakteristik postmodernismu je pojem „pastiš“.⁸⁶ Existence autonomního subjektu byla základním prvkem umělecké a kulturní produkce v období modernismu. Umělec byl schopen oslovit a ovlivnit další subjekt - konzumenta uměleckého díla. Ale v období postmodernismu, spojeném se ztrátou unikátní individuality umělců, je vztah producenta a konzumenta uměleckého díla omezen na neutrální a zpředměťující formu komunikace. Společně s fragmentací subjektivity není příliš jasné, s čím se umělci mají nadále identifikovat. Zbývá tak vztahování se k minulosti, různé imitace mrtvých stylů, "prázdné parodie" bez hlubokých či skrytých významů. Takovou parodii označuje Jameson jako pastiš.⁸⁷

Patiš sice může být, podobně jako parodie, imitací unikátního stylu, ale funguje jako vyprázdněná a neutrální praktika, zbavená satirických impulsů. Pastiš je univerzální metoda, skrz kterou se postmoderní subjektivita vztahuje ke světu, např. umělec již nemůže vytvářet

⁸³ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str 15. Citováno in Just Daniel, *Historizovat metahistorii – dialektický kriticismus Fredrica Jamesona*, c. d., str. 165.

⁸⁴ Viz Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str 17. Postmoderní umění je v Jamesonově pojetí charakterizováno ironií a cynismem, např. násilné a sexuálně explicitní filmy zůstávají často ignorovány bez větší odezvy, jakkoli by byly pro minulou generaci naprosto nepředstavitelné.

⁸⁵ Just Daniel, *Historizovat metahistorii – dialektický kriticismus Fredrica Jamesona*, c. d., str. 165.

⁸⁶ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., 16 – 19.

⁸⁷ Tamtéž, str. 16.

nové estetické formy a nezbývá mu než pouze kopírovat formy staré, přičemž nedokáže vtělit dílu nové významy. Ztráta individuálního „stylu“ souvisí se zmizením personálního subjektu. Modernismus prosazoval unikátní styl, spjatý s osobností autora, zatímco po ztrátě subjektu není možná pevná vazba s určitým stylem a určitá forma depersonalizace je tak pro postmodernismus implicitní.⁸⁸

Pastiš nevyhnutelně vede k eklektické kombinaci různých stylů a dle Jamesona je jedinou obecně uznávanou formou kulturní produkce v postmodernismu. Povrchnost této kultury vlastní narušuje dělení mezi vysokým a nízkým uměním, typickou vlastností postmodernismu je integrace „vysokého umění“, kůže a populární kultury. Jameson tvrdí, že postmodernismus je nejen dominantou v kulturní oblasti, ale že se stal primární výrobní strategií zboží jako takového. Rostoucí potřeba po nových výrobcích je úzce propojena s estetikou postmodernismu - hodnota zboží se díky funkci reklamy nerozdělitelně prolíná s jeho estetickou složkou.

Dominance postmodernismu však dle Jamesona nevyřazuje ze hry různé formy odporu. Jedinec ale nemůže s určitostí změřit jejich účinnost, protože není principiálně schopen nahlédnout celkové fungování systému. Dalším výrazným prvkem Jamesonova myšlení je důraz na dialektiku, která má zabránit jednostrannému hodnocení a znemožňuje interpretovat postmodernismus jako směr nemorální, frivolní a zavrženíhodný z důvodu ztráty vážnosti, nebo jej na druhé straně oslavovat jako veskrze kladný příchod nové utopie, kde dochází k osvobození dříve vyloučených jedinců. Jameson se snaží dokázat, že pro postmodernismus je typické právě vzájemné smíšení obou zdánlivě protikladných prvků. Na určité aspekty postmodernismu lze nahlížet jako na relativně pozitivní, např. na návrat vypravěčství po modernistickém typu elitářských poetických románů.⁸⁹ Jiné prvky jsou však nepochybně negativní jako je např. ztráta historického smyslu. Postmodernismus má v Jamesonově pojetí formu objektivní historické situace.

⁸⁸ Tamtéž, str. 17.

⁸⁹ Stephanson Anders, Jameson Fredric, *Regarding Postmodernism--A Conversation with Fredric Jameson*, *Social Text*, No. 21, 1989, str. 12.

2.4 Jak „pozdní“ je pozdní kapitalismus?

Jamesonova kritika postmodernismu je vzdálena jednostrannému morálnímu hodnocení, „snaží se vyvarovat jak nadšeného přijetí postmoderny jako technokratické utopie, tak také jejího odsouzení jakožto vrcholu dekadence“⁹⁰ a interpretuje postmodernismus jako hodnotově neutrální projev socio-politických událostí. Jameson pojem „pozdní kapitalismus“ přejímá ze studie „Late Capitalism“⁹¹ ekonoma Ernesta Mandela. Pozdní kapitalismus má reprezentovat novou ekonomickou logiku, kdy se vztah kultury a ekonomie komplikuje natolik, že nadále není možné striktní dělení na základnu a nadstavbu. Postmodernismus je doslovný překlad ekonomického označení „pozdní kapitalismus“ do pojmů kultury. Pozdní kapitalismus se vyznačuje komodifikací dříve nepředstavitelných oblastí jako je např. vzdělávání, informační technologie či volný čas.⁹² M. Hauser ve studii „Prolegomena k filosofii současnosti“ definuje pozdní kapitalismus následovně:

„Pozdním kapitalismem se míní taková forma kapitalismu, ve které se víceméně všechny výtvary lidské činnosti staly zbožím. Poněkud zjednodušeně se dá říct, že téměř všechny oblasti lidského života jsou ovládány principem směny („trhem“) a na tomto základě začleněny do celého společensko-ekonomického systému.“⁹³

Mandel rozděluje kapitalismus do tří fází. První je spojena s rozšířením parního stroje v polovině 19. století. Druhou fází charakterizuje masivní strojová výroba elektrických a spalovacích motorů. Třetí fáze kapitalismu začíná ve 40. letech 20. století rozšířením jaderné energetiky a globálním rozvojem výroby spotřební elektroniky. Pojmy jako pozdní kapitalismus a postmodernismus označují právě tuto třetí fázi. M. Hauser v „Cestách z postmodernismu“ dále píše:

⁹⁰ Just Daniel, *Historizovat metahistorii – dialektický kriticismus Fredrica Jamesona*, c. d., str. 164.

⁹¹ Mandel Ernest, *Late Capitalism*, London, Humanities Press, 1975.

⁹² Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str 35.

⁹³ Hauser Michael, *Prolegomena k filosofii současnosti*, Praha, Filosofía, 2007, str. 162.

„Jameson chápe postmodernismus jako kulturní epochu, která vykazuje své specifické znaky podobně jako kultura modernismu nebo např. baroka. Jameson ji spojuje s adjektivem „pozdní“. (...) My si tak můžeme vybavit jiné periody označované jako pozdní, např. pozdní antiku. Nejsou tu pak jisté společné rysy? Vezměme si např. pozdně antický básnický žánr označovaný jako *cento*. Básně jsou sestaveny z útržků básní jiných autorů a připomínají pastiše. V této poezii nalezneme nejméně dva rysy, které Jameson objevuje u postmodernistického umění: fragmentárnost a pastišovitost. Pak lze uvažovat o tom, zda se pozdní periody nestávají vždy postmodernistickými“ a zda „postmodernismus“ není prostě pozdní kultura, která se v dějinách objevuje opakovaně. Postmodernismus jako návrat téhož na různých socio-ekonomických základech.“⁹⁴

Přes „jisté společné rysy“ je velice problematické označit současný kapitalismus jako „pozdní“ a od toho následně odvodit pojem „postmodernismus“. Domníváme se, že s takovým pojetím postmodernismu se již od začátku pojí minimálně dva problémy, na něž Jameson přes obdivuhodnou šíři svých analýz nebude schopen odpovědět: První je právě použití slova „pozdní“ v charakterizaci období kapitalismu – je možné označit nějaké období jako pozdní bez toho, aby nebylo zároveň implikováno očekávání jeho konce? Zdá se, že označení „pozdní“ kapitalismus je vysoce problematické navzdory silnému důrazu, který Jameson klade na historickou periodizaci. Jak je možné označit období trvající do současnosti jako „pozdní“, když kapitalismus ještě neskončil? Vůči čemu je možné vymezit současnou fázi kapitalismu jako pozdní? Nepotlačuje zde Jameson důraz klasického marxismu na to, že pokud má kapitalismus skončit, musí projít a vyčerpat všechna stadia svého vývoje?⁹⁵ Podobné problémy narušují Jamesonovo pojetí postmodernismu jako úzce specifického období pro pozdní kapitalismus – možnost převádění ekonomických zákonitostí na kulturu je v pozdním kapitalismu narušena, neboť dochází ke neprůhlednému smíšení obou sfér. Jak lze potom jednoznačně hovořit o ovlivnění kultury ekonomikou?

Další problém spočívá v epistemologickém ukotvení Jamesonovy pozice – pokud je postmodernismus více či méně všeobjímající „logikou pozdního kapitalismu“, jak je následně

⁹⁴ Hauser Michael, *Cesty z postmodernismu*, Praha, Filosofia, 2012, str. 47 – 48.

⁹⁵ Viz současnou debatu o tzv. akcelerationismu – přesvědčení, že nejúčinnější odpor vůči kapitalismu spočívá v urychlení a vyostření jeho patologických jevů: Noys Benjamin, *Malign Velocities: Accelerationism and Capitalism*, London, Zero Books, 2014; Avanesian Armen, Mackay Robin (ed.), *#ACCELERATE*, London, Urbanomic, 2014.

možné z účinků této logiky vystoupit „ven“ a jako takovou ji označit? Pokud se pozdní kapitalismus vyznačuje smazáním hranic mezi sférou kultury a ekonomiky,⁹⁶ z jaké pozice je možné tento vztah uchopit a označit „postmodernismus“ jako kulturní logiku ekonomického systému?

Perry Anderson poukazuje také na problém latence mezi nástupem pozdního kapitalismu a projevem jeho zákonitostí v kulturní oblasti. Mandel uvádí nástup pozdního kapitalismu po druhé světové válce, zatímco Jameson vznik postmodernismu klade do raných 70. let. Jakkoli snad lze pochopit, že se účinky pozdního kapitalismu v kulturní sféře neprojevily ihned, dle Andersona zůstává dlouhá latence v Jamesonově projektu nevysvětlena.⁹⁷ Není taková „ahistoričnost a atemporalita“ minimálně stejně problematická, jako ze stejných důvodů kritizovaná delegitimace velkých vyprávění u Lyotarda?

2.5 Je možné uchopit postmodernismus a nebýt přitom postmodernistou?

S jistou dávkou zjednodušení lze říci, že Jameson ve své analýze postmodernismu uvádí množství cenných postřehů (mj. důraz postmodernismu na neustále opakované, nostalgii vzbuzující retro-styly, důraz na vizuální formy kultury,⁹⁸ krize smyslu pro historii, víru v konspirační teorie), avšak metody celkového uchopení postmodernismu, a jeho vztahy k ekonomice zůstávají silně problematické, což je vidět např. na větě: „Období globálního rozvoje kapitalismu je pro lidstvo zároveň nejhorší i nejlepší událostí.“⁹⁹ Snaha o dialektické

⁹⁶ Již u Engelse najdeme kritiku vymezující se vůči modelu, kde ekonomická základna jednosměrně determinuje sféru nadstavby: „Politický, právní, filosofický, náboženský, literární, umělecký a jiný vývoj se zakládá na ekonomickém vývoji. Ale ony všechny působí na sebe navzájem a také na ekonomickou základnu. **Není tomu tak, že ekonomická situace je jedinou aktivní příčinou a všechno ostatní jen pasivním následkem.** Marx i já jsme částečně sami zavinili, byť i proti své vůli, že mladší lidé přikládají občas ekonomické stránce větší význam, než jí přísluší. Museli jsme vůči svým protivníkům zdůrazňovat hlavní zásadu, kterou popírali, a tu nebyl vždy čas, místo a příležitost, abychom náležitě vyzdvihli ostatní momenty, **zúčastněné ve vzájemném působení.** (zvýraznil J.S.)“ Viz Marx Karl, Engels Friedrich, *O umění a literatuře*, Praha, Svoboda, 1951, str. 20.

⁹⁷ Anderson Perry, *Origins of Postmodernity*, New York & London, Verso, 1998, str. 79.

⁹⁸ Jameson považuje za dominantní médium postmodernismu „video-art“. Viz Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 59 – 66.

⁹⁹ Tamtéž, str 47.

uchopení postmoderní éry hraničí s vágní generalizací, kterou navíc nelze nijak potvrdit ani vyvrátit.

Gayatri Spivak kritizuje problematickou pozici subjektu v Jamesonově pojetí postmodernismu ve studii „A Critique of Postcolonialist Reason“.¹⁰⁰ Aby dával Jamesonův text smysl, musí čtenář, přes veškeré prohlášení o „smrti subjektu“, stejně zaujmout privilegovanou¹⁰¹ subjektivní pozici, z níž je předmět zkoumání vykonstruován. Spivak napadá Jamesonův univerzalizmus a upozorňuje na podmíněnost pozice, z které je postmodernismus zkoumán jako *celek*:

„ (...) je empiricky dokazatelné, že **našemu** běžnému životu, **naši** duševní zkušenosti a **našim** kulturním jazykům dnes dominují spíše kategorie prostoru než kategorie času, jak bývalo běžné v období vysokého modernismu. (zvýraznila G.S. - pozn. J.S.)“¹⁰²

Jameson je vlastní metodou nucen vystavět pojetí kulturní dominance postmodernismu tak, aby odpovídalo předpokládanému systému pozdního kapitalismu. Pozice teoretika, který může zvnějšku nahlížet a popisovat takové uspořádání, je založena na výjimce narušující předpokládanou korespondenci vztahu mezi kulturou a ekonomikou:

„Nemyslím si, že veškerá současná kulturní produkce je „postmoderní“ v nejširším významu, jaký tomuto pojmu udílím. (...) Pokud ale neodhalíme obecný smysl kulturní dominance, nutně musí nastat pád zpět a na současné dějiny budeme nuceni pohlížet jako na neprůhlednou heterogenitu, náhodnou diferencii, koexistenci množství různorodých sil, jejichž účinnost je nerozhodnutelná.“¹⁰³

¹⁰⁰ Spivak Gayatri, *A Critique of Postcolonial Reason*, Cambridge, Harvard University Press, 1999, str. 312.

¹⁰¹ „pozici uznávaného a radikálního profesora humanitních věd, schopného komentovat kulturní dominantu postmodernismu.“ Tamtéž, str. 313.

¹⁰² Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 14. Citováno in Spivak Gayatri, *A Critique of Postcolonial Reason*, c. d., str. 314.

¹⁰³ Jameson Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, c. d., str. 35.

Zásadní problém je podle Spivak to, že Jameson nijak nerozvádí, proč je takové pojetí postmodernismu jediné možné a pouze axiomaticky předpokládá jeho oprávněnost. Jameson se dostává do rozporu v metodě, kdy na jedné straně využívá nástroje, které na postmodernismu kritizuje, a zároveň se staví vně pluralitu mnoha interpretací. Vposledku se Jameson nedokáže vymanit z charakteristik postmodernismu, které sám definoval. Postmodernismus sice má být přeznačen pomocí jemu vlastních pojmových nástrojů, ale pojetí postmodernismu jako *kulturní dominance* neumožňuje z daného stavu jednoduše vystoupit. Jamesonův projekt tak naráží na problémy, které pramení z toho, že ve svém pojetí postmodernismu osciluje mezi pozicí vnějšího pozorovatele-teoretika, a mezi pozicí pohybující se *uvnitř*, kde používá postmoderních pojmů pro to, aby současně rozkryl vnitřní strukturu postmodernismu.¹⁰⁴ Další problém, na který poukazuje Judith Butler¹⁰⁵, je neudržitelnost binárních pojmových dvojic, kterými Jameson postmodernismus analyzuje. Butler to ukazuje na rozdělení mezi parodií a pastišem – Jameson u parodie neodůvodněně předpokládá kritický potenciál, zatímco pastiš je nekriticky označen jako postmoderní vyprázdněnost. Jameson ve své analýze dle Butler nezohledňuje *kontext*, který je rozhodující i v účinnosti parodie – nelze předpokládat, že parodie díky „satirickému impulsu“ automaticky nabývá kritický potenciál, a že pastiš je vždy pouze prázdnou kopií předchozího stylu. Co si v jiné oblasti než je umění konkrétně představit v souvislosti s úvahou o rozdílech mezi parodií a pastišem? Jakou roli zde hraje subjektivita? Téma subjektivity v postmodernismu je u Jamesona jen načrtnuté v poněkud abstraktní formě a pomocí přepjatých tvrzení o „smrti subjektu“. V následující kapitole se pokusíme přiblížit performativní teorii subjektivity, kterou Butler vypracovává v souvislosti s rozdílem mezi rodem („gender“) a pohlavím („gender“).

¹⁰⁴ I na stylistické úrovni Jameson používá naprosto stejné prostředky, jaké postmodernismu vytýká. Těkavé a fragmentované analýzy rychle přecházejí mezi značným množstvím témat: architekturou, filmem, literaturou, politickou teorií a filosofií. Jen na několika prvních stranách se střídají jména jako je např. William Burroughs, William Gibson, Lenin, Henri Lefebvre, Gustav Mahler, Steve Reich, Vincent van Gogh a Andy Warhol. Je možné říci, že konstitutivní omezení Jamesonova projektu tkví v tom, že se postmodernismus pojímá jako nedotvořená, fragmentovaná mapa – jakýkoli pokus o zachycení a generalizaci musí být zákonitě nekompletní, což nutně nemusí být nedostatkem teorie. Viz Hauser Michael, *Prolegomena k filosofii současnosti*, c. d., str. 22.

¹⁰⁵ Viz Butler Judith, *Gender Trouble*, New York, Routledge, 1990, str. 188.

3.1 Judith Butler a postmoderní feminismus

V této kapitole se pokusíme zachycené popisy postmodernismu porovnat s teorií subjektivity Judith Butler. Její pozice, označovaná jako postmoderní feminismus,¹⁰⁶ nám umožní analyzovat pojem „postmodernismus“ na konkrétním příkladu rozdělení mezi rodem a pohlavím. Butler se s pojmem „postmodernismus“ vyrovnává ve článku „Náhodnost základů: feminismus a otázka „postmodernismu“ (Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism“),¹⁰⁷ kde se táže po tom, co znamená použití původně historické charakteristiky estetické praxe v souvislosti s feministickou sociální a politickou teorií. Butler naznačuje, že pojem postmodernismus bývá používán podmiňovacím způsobem spíše jako negativní kritika určité filosofické pozice. Ve formulacích typu: „Pokud je všechno jen text...“, „pokud existuje jen diskurz...“, „pokud je subjekt mrtvý“, „pokud neexistují skutečná těla...“ slouží pojem „postmodernismus“ jako karikatura.¹⁰⁸ „Postmodernismus“ bývá charakterizován opatrným podmiňovacím způsobem a také jako paternalistické opovržení tím, co se zdá být mladé a iracionální. Proti takto pojatému postmodernismu stojí snaha formulovat základní premisy a předem stanovit předpoklad subjektu. Butler se zabývá subjektem z hlediska feministické politiky a snaží se upozorňovat na problém předpokládané stabilní identity takového subjektu.

Základní tvrzení postmodernismu, jako jsou věty typu „subjekt je mrtvý“, „už nikdy nelze říct 'Já'“, popř. „neexistuje realita, ale pouze její reprezentace“, souvisí dle dle Butler s americkou recepcí francouzského myšlení, která nesprávně směřuje poststrukturalismus s postmodernismem a zobecňuje řadu postojů jednotlivých myslitelů, přičemž se vytváří ničím

¹⁰⁶ Viz např. Digeser Peter, *Performativity Trouble: Postmodern Feminism and Essential Subjects*, in *Political Research Quarterly*, Vol. 47, No. 3 (September 1994), str. 655 – 673. Ferguson Ann, *Butler, Subjectivity, Sex/Gender, and a Postmodern Theory of Gender*, in Andrew Barbara, Keller Jean, Schwartzman Lisa (ed.), *Ethics and Politics: Feminist Ethics and Social Theory*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2005.

¹⁰⁷ Butler Judith, *Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism“*, In *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, Nicholson Linda (ed.), New York & London, Routledge, 1995, str. 3 – 21. Slovenský překlad in ASPEKT, 1/1998, přel. Ľubica Hábová, Artforum, Bratislava, 1998, str. 39 – 47.

¹⁰⁸ Butler Judith, *Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism“*, c.d., str. 3.

neoprávněné zdání jednoty.¹⁰⁹ Butler navrhuje nejprve položit otázku „Co je to postmodernismus?“

Butler srovnává práce poststrukturalistů¹¹⁰ a konstatuje, že jejich vzájemná odlišnost zabraňuje vytvoření obecné kategorie jako je „postmodernismus“.¹¹¹ Poststrukturalismus přes svou nejednoznačnost zpochybňuje to, jak zobecňování partikulárních příkladů vede ve výsledku k alespoň částečnému potlačování a vyřazování toho, co má být vysvětleno. „Celek“ se stává spíše efektivním produktem příkladu, který má reprezentovat jeho charakteristický znak. Butler se domnívá, že právě kvůli této kritičnosti bývá pod pojmem „postmodernismus“ karikováno a zavrženo mnoho jinak nejednotných postojů. Takové pojetí předpokládá, „že se teorie vyskytují v organizovaných totalitách a že z historického hlediska soubor teorií s podobnou strukturou vzniká jako artikulace historicky specifického statutu lidského myšlení.“¹¹² Pokud může pojem „postmodernismus“ fungovat jako sjednocující prvek, pak podobné sjednocení probíhá stále v moderním paradigmatu. Takové pojetí „postmodernismu“ vnucuje jasné určení v binárním modelu – pojem lze buď potvrdit, anebo odmítnout. Proto se Butler brání jednoznačně negativnímu pojetí postmodernismu a přes veškerou nepřesnost se jej pokouší obhajovat. Pokud má tento pojem význam v rámci feministické politické teorie, tak spočívá v kritickém úsilí ukázat, jak je filosofie vždy propojená s mocí. Fakt, že se filosofický pojmový aparát v různých podobách vždy zúčastňuje na výkonu moci ale není nijak nový, ani převratný. Právě proto nelze postmodernismus zaměňovat s „novým“ – spíše zpochybňuje možnost existence něčeho zcela „nového“, něčeho, co by nebylo nějak implikováno ve starém, a v tomto kritickém přístupu patří do nejširší filosofické tradice.¹¹³

Butler přes veškeré nepřesnosti a generalizace na postmodernismu oceňuje myšlenku, že moc proniká do subjektivní pozice kritika a do pojmového aparátu, který moc popisuje – nelze se jednoduše distancovat od mocenských struktur a vypovídat o nich. Důraz na ukotvení

¹⁰⁹ Butler to v článku rozvádí takto: „Některé protagonisty dění na tomto kontinentu [Americký kontinent – pozn. J.S.] možná překvapí, že lacanovská psychoanalýza se ve Francii staví proti poststrukturalistům, že Kristeva odsuzuje postmodernismus, že foucaultovci se jen zřídka odvolávají na derridovce, (...) Tamtéž, str. 4.

¹¹⁰ „Lyotardovy texty jsou například v ostrém rozporu s texty Derridy, ale i s texty dalších autorů (...).“ Tamtéž, str. 5.

¹¹¹ Tamtéž, str. 5.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž, str. 6.

filosofie v mocenských strukturách společnosti je podle Butler možným důvodem, proč bývají teorie sjednocené pod pojem „postmodernismus“ často kritizována. Souvztažnost kritického postoje a moci ale v žádném případě neimplikuje nevyhnutelnost nihilistického relativismu, který by nedokázal do kritických pojmů vložit význam.¹¹⁴ Přítomnost moci v pojmech kritiky je naopak přímým předpokladem každé politicky angažované kritiky:

„Stanovení souboru norem, nacházející se mimo síly a moc, tvoří významnou konceptuální činnost, která svou vlastní mocenskou hru kultivuje, maskuje a rozšiřuje tím, že se odvolává na metafory normativní univerzálnosti. Tato myšlenka neznamená zbavit se základů, (...) [ale] je třeba detailně zkoumat, co se teoretickým krokem stanovujícím základy ustanovuje, sankcionuje, vylučuje, a čemu se předchází. Zdá se, že teorie postuluje základy neustále, a že průběžně vytváří implicitní metafyzické závazky, i když se jim snaží bránit; základy jsou tím, co se v rámci teorie nezpochybňuje a zpochybňovat nedá. Nevytvářejí však samotné tyto základy (tj. premisy sloužící jako sankcionující fundament) vylučovacím procesem status náhodného a zpochybnitelného předpokladu?“¹¹⁵

Butler zastává názor, že předpokládaná univerzální báze takového základu vytváří pouze další oblast zdánlivé nezpochybnitelnosti.¹¹⁶ Další klíčová charakteristika spojovaná ve filosofii s postmodernismem je odmítání prvenství epistemologie před ostatními disciplínami – pak by nemělo jít o to, že určité subjekty filosofují a zaštiťují se znaménkem „postmodernismu“, zatímco jiné znaménkem modernismu. Takové rozdělení diskuze je zpochybněno názorem, že „pozice vyjádřená subjektem je vždy do jisté míry utvářena tím, co musí subjekt vyřadit, aby

¹¹⁴ Butler se v textu také vymezuje proti Habermasově kritice postmodernismu, jeho normativní politické filosofii a pojetí ideální řečové situace, kdy mají komunikující aktéři „kontrafaktuálně“ předpokládat hypotetickou rovnost a na základě této rovnosti usilovat o vytvoření normativního metapolitického základu pro vyjednávání o mocenských vztazích. Zdánlivě univerzalistický přístup je nereflektovaně mocensky konstituován – pozice mimo moc uplatňuje svůj nárok na legitimitu tím, že se odvolává na předcházející a implicitně univerzální dohodu – a právě skrze tento prvek prosakuje kulturní imperialismus, protože zdánlivě racionální program předem určuje to, co je možné považovat za dohodu a tím nevyhnutelně některé strategie vyjednávání vylučuje. Tamtéž, str. 6. K úvodu do problematiky „ideální řečové situace“ viz např. Horster Detlef, *Jürgen Habermas*, přel. Eduard Urbánek, Praha, Svoboda, 1995, str. 30 – 31.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 7. K problematice universalismu „základů“ v politické teorii viz též dialog Butler Judith, Laclau Ernesto, Žižek Slavoj, *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues On The Left*, London & New York, Verso, 2000.

¹¹⁶ Taková pozice souvisí s pojetím subjektu, který nelze neutralizovat a očistit od zdánlivě sekundárních charakteristik jako je pohlaví, rasa, kulturní předporozumění nebo jazyk.

takovou pozici mohl vůbec zastávat, a že teoretizující subjekt se jako takový rozhoduje na základě řady vylučujících a selektivních procedur.“¹¹⁷

Na „základě“ výše nastíněné teorie se pokusíme konkrétněji přiblížit, jak Butler pojímá subjekt. Butler tvrdí, že by se intuitivně mohlo zdát, že předpokladem cílevědomého konání subjektu musí být pevně daný subjekt. V tomto smyslu je třeba rozlišovat mezi subjektem konstituovaným a determinovaným. Konstituce zahrnuje obousměrný vztah, kde akty subjektu mohou zároveň ovlivňovat mocenský diskurz. Mocenská konstituce se liší od determinace tím, že neurčuje subjekt zcela, neboť jak říká Butler, „tato moc nepřestává působit ani ve chvíli, kdy se jeho konstituovanost završí, protože subjekt není nikdy konstituovaný úplně, ale vždy si jej někdo podrobuje a dotvází. Takovýto subjekt není základem ani výsledkem, ale je permanentní možností procesu přeznačování („resignifying“), kterým sice manipulují jiné mocenské mechanismy, ale zároveň představuje možnost transformace i pro moc samotnou.“¹¹⁸

Akty subjektu nelze podle Butler jednoznačně zařadit do binárních kategorií determinace nebo svobodné vůle. Subjekt může „zpětně“ (nejde o jednosměrný akt) ovlivnit podmínky svého přijetí a tím následně přetvářet kontexty, v nichž je jako takový rozpoznáván.

3.2 Trable s rodem a pohlavím

V další podkapitole se pokusíme přiblížit pojetí performativity na příkladu rozdělení mezi rodem a pohlavím. Problematika rodu a pohlaví není v pojetí Butler pouze druhotnou charakteristikou neutrálního subjektu. Taková neutralita se jen snaží zastírat fakt, že subjektivní identita není myslitelná bez určitého zařazení do binárních dichotomií pohlaví - zdánlivě druhotných charakteristik. Současně lze říci, že pohlavní identita není ani v případě „bezproblémové“ heterosexuální identity zcela vyčerpána označením jako „muž“ nebo „žena“ - vždy tu „ještě něco“ zbývá. Jak takovou situaci pojmově uchopit?

¹¹⁷ Butler Judith, *Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism“*, c. d., str. 8.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 6.

Butler v „Gender Trouble“ spojuje konstituci identity subjektu s problematikou politické moci ve feministickém hnutí. Identita kolektivního subjektu "ženy" je v koncepci Butler pojata jako projekt společenských praktik a diskurzivních vztahů, nikoli jako neutrální a přirozená esence ženskosti. Kategorie „ženy“ je v jejím pojetí reprodukována rodovou nerovností a povinnou heterosexuální. ¹¹⁹ Neproblematická identita nemůže sloužit politice feminismu jako stabilní základ. V pojetí Butler je identita subjektu fluidní, v kontrastu se subjektivitou „karteziánskou“ nelze mluvit o její esenci, nýbrž o její performativitě. Na základě ustanovení přirozeného binárního pohlaví je konstruována přirozenost binárního rodu a primární heterosexuality. Butler převrací obvyklé dělení pohlaví ("sex") a rodu ("gender"), kdy je rod pojímán jako soubor sociálně konstruovaných interpretací odvozených od biologického pohlaví. V pojetí Butler naopak rod představuje diskurzivní prostředky, skrz které bývá pohlaví ustanoveno jako pre-diskurzivní, tj. jako neutrální povrch předcházející sféry kultury: „Rod je opakovaná stylizace těla, soubor opakovaných aktů v rámci pevného regulačního rámce, který vytváří zdání substance, přirozené formy bytí“¹²⁰

V „Gender Trouble“ Butler zastává teorii, podle které není sociálně a kulturně konstituovaný nejen rod („gender“), ale také pohlaví. Butler se inspiroje pojetím diskursu u Michela Foucaulta, souboru „praktik vytvářejících objekty, o nichž mluví“¹²¹ a tzv. represivní hypotézou,¹²² kterou Foucault používá k analýze rozdělení kultury a zdánlivé pre-diskurzivní přirozenosti. Foucault pomocí represivní hypotézy kritizuje pojetí sexuality jako oblasti přirozených pudů, předcházejících kultuře a následně regulovaných společností. V prvním svazku „Dějiny sexuality“ tvrdí, že nelze jednoduše vyčlenit sexualitu z oblasti kultury, která zahrnuje různé diskurzy a mocenské praktiky. Sexualita není oddělena od kultury - diskurzy zdánlivě objektivně promlouvající o represivní sexualitě jsou naopak nástrojem produkce sexuality, která je specifickou formací tvořenou specifickým medicínským diskurzem vznikajícím na přelomu 18. a 19. století, což Foucault ukazuje na konstrukci

¹¹⁹ Viz též Zábrodská Kateřina, *Variace na gender*, Praha, Academia, 2009, 26 – 27.

¹²⁰ Butler Judith, *Gender Trouble*, c. d. , str. 23.

¹²¹ „Diskurzy jsou samozřejmě tvořeny znaky; avšak to jak pracují, je víc než jen užívání těchto znaků pro označování věcí. Právě toto více je činí neredukovatelnými na jazyk a mluvu. Toto „více“ je tedy třeba odkryt a popsat.“ Viz Foucault Michel, *Archeologie vědění*, Praha, přel. Čestmír Pelikán, Herrmann & synové, 2002, str. 78 – 79.

¹²² Foucault Michel, *Dějiny sexuality: Vůle k vědění*, přel. Čestmír Pelikán, Praha, Herrmann & synové, 1999, str. 21 – 45.

„homosexuality“.¹²³ Od partikulárních praktik, postihovaných právní mocí jako „sodomie“, se v souvislosti s lékařskou klasifikací sexuálních poruch přechází ke konstrukci identity zakládající se na sexualitě, která budí zdání přirozenosti či nepřirozenosti. Výsledkem diskurzivní produkce sexuality je to, že je následně reprezentována jako oblast zdánlivě stojící mimo diskurs. Pro Foucaulta není sexualita primárním jevem, který by byl následně mocensky regulován rozdílnými společenskými diskurzy, ale je účinkem regulativních diskursů.¹²⁴

Klíčovým tématem v „Gender Trouble“ je souvislost pohlaví, rodu a sexuality. Zdánlivě přirozená souvislost, jako např. maskulinního rodu a heterosexuální touhy v mužských tělech, je kulturně konstruována skrz opakování stylizovaných aktů. Tyto stylizované akty opakováním a citovatelností ustavují zdání esencialistického, ontologického "jádra" rodu a pohlaví.¹²⁵ V tomto smyslu Butler pojímá kategorii rodu, společně s pohlavím a sexualitou, jako performativní. Performativní akty rodu, pohlaví nebo sexuality ale pro Butler nejsou pouhou voluntární volbou subjektů - právě konstituce takových subjektů se odehrává na povrchu „regulativních diskurzů“, „rámců srozumitelnosti“ a „disciplinárních režimů“ – ty předem rozhodují o tom, kterým modelům pohlaví, rodu a sexuality bude umožněno se jevit na sociální úrovni jevit v souvislé nebo „přirozené“ formě. Regulativní diskurs v sobě zahrnuje disciplinární techniky, které tím, že nutí příslušné subjekty vykonávat specifické stylizované akty, vytváří zdání pevné a přirozené identity v jádru pohlaví, rodů či sexuality.

¹²³ „(...) když se v 19. století objevila v psychiatrii, v soudní praxi i v literatuře celá série diskursů o druzích a poddruzích homosexuality, o zvrácenosti, pederastii, „psychickém hermafroditismu“, umožnilo to také konstituování „obráceného“ diskursu: homosexualita začala sama mluvit, začala vyžadovat svou legitimitu nebo svou „přirozenost“, a často slovníkem obsahujícím kategorie, jimiž byla medicínsky diskvalifikována. Neexistuje na jedné straně diskurs moci a naproti němu jiný, který mu oponuje. Diskurs, to jsou prvky nebo taktické bloky v poli silových vztahů; uvnitř jedné a téže strategie mohou existovat rozdíly, dokonce i rozpory; naopak mohou beze změny formy obíhat mezi protikladnými strategiemi.“ Tamtéž, str. 119.

¹²⁴ Butler se snaží doplnit Foucaultovo pojetí subjektivace dalšími teoretickými modely: teorií interpelace L. Althussera, Derridovou interpretací performativních řečových aktů J.L. Austina a kritickým čtením psychoanalýzy. Ann Ferguson klade v této souvislosti otázku zda není taková snaha zapříčiněna ahistorickou interpretací Foucaulta – Butler sahá k dalším teoretickým projektům proto, aby zdůraznila kritický potenciál odporu vůči Foucaultovu pojetí moci. Svoboda a podřízení ale podle Ferguson tvoří pro Foucaulta nerozdělitelný komplexní jev, možnost svobody se objevuje až v okamžiku podřízení se mocenským mechanismům. Viz Ferguson Ann, *Butler, Subjectivity, Sex/Gender, and a Postmodern Theory of Gender*, in *Feminist Interventions*, c.d. Podobně označuje Herta Nagl-Docekal ve studii „Feministická filosofie“ takovou interpretaci Foucaulta jako „konstruktivistickou“ a obviňuje Butler, že klade přílišný důraz na normativitu diskursu. Viz Nagl-Docekal Herta, *Feministická filosofie*, přel. Hana Havelková, Praha, SLON, 2007, str. 81.

¹²⁵ Butler Judith, *Gender Trouble*, c. d. , str. 23.

Josef Fulka v textu o performativním pojetí subjektivity srovnává radikálnější pojetí Butler s Foucaultem:

„Foucault pokládá tělo za jakousi matici či médium, do nějž se vepisují známky mocenských a disciplinárních praktik, určující jeho charakteristiky. Butler toto pojetí diskursivity jakožto inskripce kritizuje s tím, že není sebemenší důvod předpokládat nějaké „tělo“, existující před diskursivními praxemi, nějakou tělesnou materialitu existující před kulturní signifikací a formou.“¹²⁶

Pouze v této linii argumentace Butler tvrdí svou provokativní tezi, že pohlaví je diskurzivní fikce, ustanovená jako iluze těla, které existuje ještě před diskursem.¹²⁷ Důležitá část argumentu Butler se týká role pohlaví v konstrukci "přirozeného" či souvislého rodu a sexuality. Butler kriticky zkoumá biologická pojetí binárního pohlaví - pohlavně diferencovaná těla jsou také kulturně konstruována pomocí regulativních diskurzů.¹²⁸ Předpokládaná samozřejmost pohlaví braného jako přirozený biologický fakt ukazuje, jako hluboko sahá produkce diskurzu o pohlaví. Pohlavně diferencované tělo, ustavené jako "přirozený" a nezpochybnitelný fakt slouží jako alibi pro takové konstrukce rodu a sexuality, které se jeví jako kulturnější a přirozenější než ostatní. Na základě neproblematizovaného pre-diskurzivního ustanovení „přirozeného“¹²⁹ binárního pohlaví je konstruována přirozenost binárního rodu a primární heterosexuality. Butler tvrdí, že feministické strategie problematizující esencialistické pojetí přirozených identit nemohou být efektivní bez výše popsané kritiky diskurzivního formování pohlaví, rodu a sexuality.

Butler pomocí hypotézy sociálně-kulturní konstituce rodu a pohlaví kritizuje „esencialistické“ pojetí předchozích forem feminismu. Tradičně chápaný feminismus dle Butler naráží v tom, že se snaží z kategorie „ženy“ vytvořit diskrétní, ahistorickou skupinu se

¹²⁶ Fulka Josef, *Od interpelace k performativu (Feminismus a konstrukce rodové identity)*, Sociální studia 7, Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity, 2002, str. 46.

¹²⁷ Butler Judith, *Gender Trouble*, c. d., 1990, str. 111.

¹²⁸ „Říci, že pohlaví a tělo nejsou přirozenou, prediskurzivní entitou, není to samé jako říci, že pohlaví a tělo neexistují, nebo že mohou být libovolně konstruovány a dekonstruovány.“ Zábrodská Kateřina, *Variace na gender*, c. d., str. 25.

¹²⁹ Butler samozřejmě nevyvrací odlišnost fyziologickou, ale snaží se problematizovat jednoznačný přechod od anatomie k identitě v rámci diskursu.

společnými charakteristikami. Butler tvrdí, že tento přístup oklikou vrací do hry binární pojetí rodových vztahů, které se snaží narušovat, a ve výsledku stejně umožňuje existenci jen dvou rozdílných kategorií: mužů a žen. Podle Butler by se feministické hnutí nemělo pokoušet definovat kolektivní subjekt „ženy“, ale mělo by se, jak píše Laura Palazzani, „zaměřit na to, jak pojetí mocenských vztahů utváří naše chápání ženskosti nejen ve vztahu k celé společnosti, ale i v rámci menších skupin feministického hnutí.“¹³⁰ Politika (nejen) feminismu má být vymezena společnými zájmy, nikoli identitou jednajících.

3.3 Politika travesty-show

Jak si představit praktický obsah takové politiky? Jak má vypadat akt narušující zdánlivou neměnnost mocenských mechanismů? Butler se v závěru „Gender Trouble“ snaží najít možnost, jak problematizovat automatizovaná spojení mezi rodem/pohlavím a předpokládaným touženým objektem.¹³¹ Jak je možné, že některá těla lze označit jako normální a reálné? Nezdůrazňuje takový přístup nevědomky právě konstituované pre-diskursivní pozadí, které předchází rozpoznání těla? Zároveň je existence tohoto symbolického rámce k rozpoznání těla jako takového bezpodmínečně nutná.¹³² Diskursivnímu násilí tak nelze uniknout, ale lze přeznačit a narušovat bezproblémové přijetí různých identit.

¹³⁰ Palazzani Laura, *Gender in philosophy and law*, přel. Victoria Bailes a Marina Fella, Berlin, Springer, str. 49.

¹³¹ Butler Judith, *Gender Trouble*, c. d., 202.

¹³² Problematiku tělesnosti Butler rozpracovává ve studii „Bodies That Matter“, kde kriticky zkoumá formující procesy subjektu (zejména vědomí a touhu), a pokouší se odhalit nutný paradox vzniku sebevědomého subjektu. Její hlavní argument spočívá v tom, že emergence subjektu je závislá na podřízení se mechanismům moci, zároveň podřízený subjekt není mocenskými mechanismy zcela začleněn a vymyká se jim. Podřízený subjekt nemůže být nikdy zcela totalizován. Butler tvrdí, že proces formování subjektu probíhá zároveň dvěma směry - k sebevztahujícímu mechanismu přidává vnější interpelaci subjektu. Butler tvrdí, že normalizující účinky sociálních norem vždy vytváří v subjektu neasimilovatelný zbytek, který umožňuje klást těmto normám odpor. Butler rozvádí pojetí "vášnivých připojení" [passionate attachment], které umožňuje uchopit situace, v kterých se subjekt připojuje k podmínkám svého vlastního podřízení, a to i v tom případě, kdy jsou tyto podmínky zcela nepokrytě represivní. Viz Butler Judith, *Bodies That Matter*, Psychology Press, London, 1993.

Jako jednu z možných strategií¹³³ narušení zdánlivě přirozené identity uvádí Butler konkrétní parodický performativní akt: představení transvestity („drag queen“).¹³⁴ Transvestita napadá zdánlivě hladký označující mechanismus. Parodický performativní akt upozorňuje na kulturní podmíněnost zdánlivě neutrální heterosexuální identity – obojí je *de facto* parodie bez jasně definovaného základu. Podobný performativní akt umožňuje nahlížet nestabilitu utváření zdánlivě přirozených identit. Právě zde se pro Butler otevírá možnost „subverze“ identity subjektu. Přitom nesmíme opomenout důležitou situovanost – Butler nejde o podvrácení subjektivní pozice jako takové, což by bylo jistě napadnutelné jako přílišná relativizace, srovnatelná s těžko vyvratitelnými i ověřitelnými tvrzeními o „smrti subjektu“ u Jamesona. Butler se oproti tomu snaží uchopit ambivalenci situací, v kterých je kontext rozhodující, přičemž může být zároveň akty subjektu přeznačen.¹³⁵

Pokusili jsme se ukázat, že pojetí subjektivity Judith Butler, je ve výsledku mnohem méně radikálnější, než se zdá být. Domníváme se, že tato pozice je vzdálena „ontologické absolutizaci epistemologického faktu, že se nemůžeme dostat za hranice jazyka“,¹³⁶ kdy dochází k bezvýhradné redukci pohlavní diference na diskurs. Na straně druhé není ani vyostřeným voluntarismem, kdy si jedinec může u dobře vybaveného šatníku každé ráno znovu zvolit a definovat své pohlaví.¹³⁷ I uváděný performativní akt transvestity je omezen regulativním diskursem a konstituce pohlavní diference tvoří natolik komplexní systém, že z něj nelze jednoduše vystoupit ven. To ale nezabraňuje více či méně úspěšným pokusům jej narušovat, upravovat a modifikovat.

¹³³ Další z příkladů je hrdé přijetí původně pejorativního označení „queer“ („teplouš, podivín“) americkým LGBT hnutím. Viz např. Fulka Josef, *Od interpelace k performativu*, c. d., 48.

¹³⁴ Butler Judith, *Gender Trouble*, c. d., 187.

¹³⁵ Teorie Judith Butler byla v práci nastíněna jen v základních obrysech, ze sekundární literatury viz např. Barša Pavel, *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi poststrukturalismem a psychoanalýzou*, SLON, Praha, 2002. Barša Pavel: *Teorie performativního rodu Judith Butlerové*. In: *Filosofický časopis* . 5/1999, str. 301-320. Salih Sara, *Judith Butler*, Routledge, London, 2002.

¹³⁶ Nagl-Docekal Herta, *Feministická filosofie*, c. d., str. 79. Nagl-Docekal zmiňuje též charakterizaci Andrey Maihofer: „Sémiologická perspektiva se převrací v sémiologický idealismus. Nebo – chceme-li to vyjádřit analogií z dějin filozofie – Kantův transcendentální idealismus se převrací v ontologický idealismus Fichtův.“ Mehofer Andrea, *Geschlecht als Existenzweise*, Frankfurt am Main, Ulrike Helmer Verlag, str. 48. Citováno in Nagl-Docekal Herta, *Feministická filosofie*, c. d., str. 79.

¹³⁷ Viz Spargo Tamsin, *Foucault a teorie podivného*, přel. Jaroslav Vacek, Triton, 2001, str. 54.

Závěr

V práci jsme se pokusili krátce nastínit vývoj použití pojmů „postmodernismus“ a „postmoderní“, což nám umožnilo ukázat odlišnosti mezi přístupem J.-F. Lyotada a F. Jamesona. Marxistický ráz Jamesonova projektu klade oproti Lyotardově skepsi k velkým vyprávěním silný důraz na socio-ekonomické podmínky postmodernismu. Souběžně s výkladem Jamesonovy teorie a jeho charakteristik postmodernismu (pastiš jako postmodernismu nejvlastnější narativní útvar, zhroucení hranic mezi vysokým a nízkým uměním, krize historicity a zmizení subjektu) jsme se pokusili vznést kritiku pojmu „pozdní kapitalismus“ a ukázat problematické zakotvení Jamesonovy pozice společně s kritikami Gayatri Spivak a Judith Butler.

Pomocí rozdílu mezi parodií a pastišem jsme se pokusili propojit Jamesonův výklad postmodernismu s performativní teorií subjektivity u J. Butler. Nepřesnost a přílišná obecnost pojmu postmodernismus bývá častým předmětem kritiky a je příznačné, že se s tímto pojmem identifikuje jen velmi málo filosofek a filosofů. Již jen to by mohlo být důvodem k tvrzení, že termín „postmodernismus“ není vhodný pro diskurs filosofie, usilující o pojmovou přesnost. Butler se přesto snaží tento pojem analyzovat a využít jeho případný kritický potenciál. Pokusili jsme se ukázat, že pojetí Butler není vposledku tak „postmodernisticky“ radikální, jako by se mohlo zdát na první pohled - nepopírá existenci pohlaví ani těl, „pouze“ se snaží problematizovat jejich diskurzivní artikulaci a popsat symbolické násilí binárního dělení. Performativní pojetí subjektivity umožňuje postihnout situaci, kdy identita jedince sice je konstituována „heteronormativní maticí“ a regulovaná diskurzem, zároveň se nejedná o neprolomitelnou totalitu. Mocenské diskursy je možné přeznačit a upozorňovat na jejich neproblematizované základy. Samotný rámec, v kterém je identita srozumitelná, ale Butler bere jako neodstranitelný – s jeho odstraněním by nebylo nadále možné nějakou identitu rozpoznat.

Možná právě kvůli tomu lze říci, že Judith Butler je „pozdě kapitalistická libertariánka“¹³⁸ Její pozice je do určité míry ztotožnitelná s radikální formou liberalismu: individuální identita je konstituovaná vnějšími mocenskými strukturami, což ale nevylučuje možnost aktů, které zpětně mocenské struktury ovlivní. V tom také možná tkví konstitutivní „nedostatek“ teorie, který ale nelze vnímat jako slabinu - podobná teorie subjektivity principiálně nemůže být nikdy zcela kompletní. V tomto smyslu je příznačné, že Butler v předmluvě k druhému vydání „Gender Trouble“¹³⁹ z roku 1999 hovoří o tom, jak její dosavadní filosofické dílo spočívá v upřesňování zde zastávaných pozic. Otázka, zda je to z hlediska filosofie dostačující je principiálně nerozhodnutelná. Přesto je díky důrazu na diskurzivní analýzu možné částečně ztotožnit nastíněná pojetí Butler s „lingvistickým obratem“ ve filosofii 20. století. Může taková „pozice Butler“¹⁴⁰ efektivně narušovat hladkou funkci mocenských mechanismů, nebo jde pouze o reprezentaci „kulturní logiky“ pozdního kapitalismu? Konečné zodpovězení této otázky by bylo nevyhnutelně redukcující, a nezohlednilo by kontext, který je v případech konkrétních identit vždy rozhodující. Přesto je z hlediska vývoje filosofie na sklonku 20. století pozoruhodné, že oproti nastíněným záměrům „postmodernismu“ dochází ke vzniku teorií, kde „vystupuje subjekt, který není účinkem společenských, mocenských i textových mechanismů, nýbrž se z nich vyčleňuje.“¹⁴¹

Skutečně je třeba karteziánský subjekt zavrhnout jako násilný model? Je postmoderní subjektivita v pojetí Butler schopná překonat své vlastní hranice? Nemá karteziánský subjekt přes všechnu oprávněnou kritiku sebestředné osvícenské racionality přeci jen „skrytý potenciál“? Postmoderní pojetí performativní subjektivity, které se v oblasti filosofie do určité míry kryje s "lingvistickým obratem", se tak dostává do výrazného kontrastu se současnou vlnou tzv. „spekulativního realismu“,¹⁴² jehož zástupci se vůči postmodernismu i

¹³⁸ Žižek Slavoj, Hauser Michael, *Humanismus nestačí*, Praha, Filosofia, str. 15.

¹³⁹ Butler Judith, *Gender Trouble*, New York, Routledge, 1999,

¹⁴⁰ Butler v textu „Contingent foundations“ tento výraz kritizuje: „Pokud existuje něco jako „pozice Butler“, je to pozice, kterou vytvářím, zveřejňuji a bráním, která mi patří jako jakési teoretické vlastnictví? Nebo je to jen gramatika subjektu, kvůli které mě ostatní situují jako vlastníka těchto teorií?“ Sugestivně kladená otázka a její kontext implikuje, že se Butler přiklání spíše k druhé možnosti, což by částečně potvrdzovalo tvrzení Nagl-Docekal o „ontologické absolutizaci epistemologického faktu, že se nemůžeme dostat za hranice jazyka.“ Butler Judith, *Contingent Foundations*, c. d., str. 9.

¹⁴¹ Hauser Michael, *Cesty z postmodernismu*, c. d., str. 209.

¹⁴² Bryant Levi, Srnicek Nick and Harman Graham (ed.), *The Speculative Turn: Continental Materialism and Realism*, Victoria, Re-press, 2011.

poststrukturalismu se explicitně vymezují.¹⁴³ V odkazovaném sborníku je reprezentovaný např. snahou Slavoj Žižeka o reinterpretaci jádra karteziánského subjektu¹⁴⁴ či Alainem Badiouem, který pojímá subjekt jako „nadpočetný prvek situace“ a konstruuje matematizovanou ontologii, vypracovanou pomocí axiomů Zermelo-Fraenklovy teorie množin.¹⁴⁵ Pokud Nagl-Dočekal shrnuje myšlení J. Butler jako absolutizaci faktu, že se nelze dostat za hranice jazyka, pak myšlení spekulativního realismu konstatuje pravý opak: svět existoval, a nepochybně bude existovat i bez jazyka a bez myslících subjektů.¹⁴⁶ Oproti pokusům konstatovat konec historie¹⁴⁷ tak lze - minimálně z hlediska filosofie - snad říci jen: „Budoucnost je dlouhá“.¹⁴⁸

¹⁴³ Viz např. Badiou Alain, *Svatý Pavel: Zakladatel universalismu*, přel. Josef Fulka, Svoboda Servis, Praha, 2010, str. 12.

¹⁴⁴ Žižek Slavoj, *Nepolapitelný subjekt: Chybějící střed politické ontologie*, přel. Michael Hauser, Chomutov, L. Marek, 2006.

¹⁴⁵ Badiou Alain, *L'Être et l'évènement*, Paris, Seuil, 1988. K úvodu do Badiouovy teorie viz též Pivoda Tomáš, *Mnohost bytí: ontologie Alaina Badioua*, disertační práce, Praha, ÚFAR FFUK, 2012.

¹⁴⁶ Viz též Meillassoux Quentin, *Après la finitude : Essai sur la nécessité de la contingence*, Paris, Seuil, 2012.

¹⁴⁷ Fukuyama Francis, *Konec dějin a poslední člověk*, přel. Michal Prokop, Praha, Rybka Publishers, 2002.

¹⁴⁸ Althusser Louis, *Budoucnost je dlouhá*, přel. Josef Fulka, Praha, Karolinum, 2001.

Bibliografie

- ALTHUSSER Louis, *Budoucnost je dlouhá*, přel. Josef Fulka, Praha, Karolinum, 2001.
- ANDERSON Perry, *Conditions of Postmodernity*, New York & Londýn, Verso, 1998,
- AVANESSIAN Armen, Mackay Robin (ed.), *#ACCELERATE*, London, Urbanomic, 2014.
- BADIOU Alain, *Svatý Pavel: Zakladatel universalismu*, Svoboda Servis, Praha, 2010.
- BADIOU Alain, *L'Être et l'évènement*, Paris, Seuil, 1988.
- BARŠA Pavel, *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi poststrukturalismem a psychoanalýzou*, SLON, Praha, 2002.
- BARŠA Pavel, Fulka Josef, *Michel Foucault: Politika a estetika*, Praha, Dokořán, 2005.
- BARŠA Pavel: *Teorie performativního rodu Judith Butlerové*. In: *Filosofický časopis*, 5/1999, Praha.
- BENHABIB Seyla, *Úvahy o výmene názorov medzi feminismom a postmodernismom*, přel. Ľubica Hábová, ASPEKT, 1/1998, Artfórum, Bratislava, 1998, str. 48– 53.
- BERTENS Hans, FOKKEMA Douwe (ed.), *International Postmodernism: Theory and literary practice*, Amsterdam, John Benjamins, 1996.
- BEST Steven, KELLNER Douglas, *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, The Guilford Press, 1991.
- BRYANT Levi, SRNICEK Nick and HARMAN Graham (ed.), *The Speculative Turn: Continental Materialism and Realism*, Victoria, Re-press, 2011.
- BUTLER Judith, *Bodies That Matter*, London, Psychology Press, 1993.
- BUTLER Judith, *Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism“*, In *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, Nicholson Linda (ed.), New York & London, Routledge, 1995. Slovenský preklad in ASPEKT, 1/1998, přel. Ľubica Hábová, Artfórum, Bratislava, 1998,
- BUTLER Judith, *Gender Trouble*, New York, Routledge, 1990. (Slov. preklad BUTLER Judith, *Trampoty s rodom*, přel. Jana Juráňová, Bratislava, Aspekt, 2005.)
- DELANTY Gerard, *Modernity and Postmodernity*, London, Sage Publications, 2000.
- DELEUZE Gilles, *Pusté ostrovy a jiné texty*, přel. Miroslav Petříček a Miroslav Marcelli, Praha, Herrmann & synové, 2010.
- DIGESER Peter, *Performativity Trouble: Postmodern Feminism and Essential Subjects*, in *Political Research Quarterly*, Vol. 47, No. 3 (September 1994), str. 655 – 673.
- FERGUSON Ann, *Butler, Subjectivity, Sex/Gender, and a Postmodern Theory of Gender*, in Andrew Barbara, Keller Jean, Schwartzman Lisa (ed.), *Ethics and Politics: Feminist Ethics and Social Theory*, Lanham , Rowman & Littlefield Publishers, 2005.
- FOUCAULT Michel, *Archeologie vědění*, Praha, přel. Čestmír Pelikán, Herrmann & synové, 2002.

- FOUCAULT Michel, *Dějiny sexuality: Vůle k věděni*, přel. Čestmír Pelikán, Praha, Herrmann & synové, 1999,
- FOUCAULT Michel, *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977 – 1984*, New York, Routledge, 1988.
- FULKA Josef, *Od interpelace k performativu (Feminismus a konstrukce rodové identity)*, Sociální studia 7, Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity, Brno, 2002.
- FUKUYAMA Francis, *Konec dějin a poslední člověk*, přel. Michal Prokop, Praha, Rybka Publishers, 2002.
- GILIS Stacy, HOWIE Gillian, MUNFORD Rebecca, (ed.), *Third Wave Feminism: A Critical Exploration*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007.
- GRENZ J. Stanley, *Úvod do postmodernismu*, přel. Alena Koželuhová, Praha, Návrat domů, 1997.
- HABERMAS Jürgen, *The Philosophical Discourse of Modernity*, přel. Frederick Lawrence, Cambridge, Polity Press, 1987.
- HARVEY David, *Origins of Postmodernity*, New Jersey, Wiley-Blackwell, 1990.
- HASSAN Ihab, *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*, Madison, University of Wisconsin Press, 1982.
- HASSAN Ihab, *The Postmodern Turn, Essays in Postmodern Theory and Culture*, Ohio, Ohio University Press, 1987.
- HAUER Tomáš, *S/krze postmoderní teorie*, Praha, Karolinum, 2002.
- HAUSER Michael, *Cesty z postmodernismu*, Praha, Filosofía, 2012.
- HAUSER Michael, *Prolegomena k filosofii současnosti*, Praha, Filosofía, 2007.
- HIGGINS Dick, *A Dialectic of Centuries. Notes Towards a Theory of the New Arts*, New York, Printed Editions, 1978.
- HORSTER Detlef, *Jürgen Habermas*, přel. Eduard Urbánek, Praha, Svoboda, 1995.
- JAMESON Fredric, *Postmodernism, Or, The Cultural Logic of Late Capitalism. New Left Review*, no. 146 (July-August).
- JAMESON Fredric, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, New York & Londýn, Verso, 1991.
- JAMESON Fredric, *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*, Ithaca, Cornell University Press, 1981.
- JENCKS Charles, *The Language of Post-Modern Architecture*, New York, Rizzoli, 1977.
- JUST Daniel, *Historizovat metahistorii – dialektický kriticismus Fredrica Jamesona*, Sociologický časopis, 2004, Ročník 40, č. 1–2.
- KLOTZ Heinrich, *History of Postmodern Architecture*, Cambridge, MIT Press, 1988.
- LÉVI-STRAUSS Claude, *Myšlení přírodních národů*, přel. Jiří Pechar, Praha, Dauphin, 2006.
- LYOTARD Jean-François, *O postmodernismu*, přel. Jiří Pechar, Praha, Filosofía, 1993.
- LYOTARD, Jean-François, *Rozeprě*, přel. Jiří Pechar, Filosofía, 1998.

- MANDEL Ernest, *Late Capitalism*, London, Humanities Press, 1975.
- MARX Karl, ENGELS Friedrich, *O umění a literatuře*, Praha, Svoboda, 1951.
- MEILLASSOUX Quentin, *Après la finitude : Essai sur la nécessité de la contingence*, Paris, Seuil, 2012.
- MILLS C. Wright, *The Sociological Imagination*, Londýn, Oxford University Press, 1959.
- NAGL-DOCEKAL Herta, *Feministická filozofie*, přel. Hana Havránková, Praha, SLON, 2007.
- NEWMAN Saul, *From Bakunin to Lacan: Anti-authoritarianism and the dislocation of power*, Lenham, Lexington Books, 2001.
- NOYS Benjamin, *Malign Velocities: Accelerationism and Capitalism*, London, Zero Books, 2014.
- PALAZZANI Laura, *Gender in Philosophy and Law*, přel. Victoria Bailes a Marina Fella, Berlin, Springer, 2012.
- PIVODA Tomáš, *Mnohost bytí: ontologie Alaina Badioua*, disertační práce, Praha, ÚFAR FFUK, 2012.
- PORTOGHESI Pier Paolo, *After Modern Architecture*, New York, Rizzoli, 1982.
- POSTER Mark, *Critical theory and poststructuralism: in search of a context*, Ithaca, Cornell University Press, 1989.
- ROBERTS Adam, *Fredric Jameson*, New York, Routledge, 2000.
- SAID Edward, *Beginnings: Intention and Method*, New York, Basic Books, 1975.
- SALIH Sara, *Judith Butler*, Routledge, London, 2002.
- SAUSSURE de Ferdinand, *Kurz obecné lingvistiky*, přel. František Čermák, Praha, Odeon, 1989.
- SPARGO Tamsin, *Foucault a teorie podivného*, přel. Jaroslav Vacek, Praha, Triton, 2001.
- SPIVAK Gayatri, *A Critique of Postcolonial Reason*, Cambridge, Harvard University Press, 1999.
- STEPHANSON Anders, JAMESON Fredric, *Regarding Postmodernism--A Conversation with Fredric Jameson*, Social Text, No. 21, 1989.
- ŠEVČÍK Oldřich, *Problémy moderny a postmoderny*, Praha, Vydavatelství ČVUT, 1998.
- VACHEK Josef, *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*, Praha, H & H, 1999.
- WELSCH Wolfgang, *Naše postmoderní moderna*, přel. Miroslav Petříček, Ivan Ozarčuk, Praha, Zvon, 1994.
- WITTGENSTEIN Ludwig, *Filosofická zkoumání*, přel. Jiří Pechar, Praha, Filosofia, 1998.
- ZÁBRODSKÁ Kateřina, *Variace na gender*, Praha, Academia, 2009.
- ŽIŽEK Slavoj, HAUSER Michael, *Humanismus nestačí*, Praha, Filosofia, 2008.
- ŽIŽEK Slavoj, *Nepolapitelný subjekt: Chybějící střed politické ontologie*, přel. Michael Hauser, Chomutov, L. Marek, 2006.